

Nieuwe Dorpen in de praktijk

Verslag conferentie 'Het Nieuwe Land Leven'
Dantumadeel, 20 november 2003

Nieuwe Dorpen in de praktijk

Verslag conferentie 'Het Nieuwe Land Leven '
Dantumadeel, 20 november 2003

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Postbus 20401

2500 EK Den Haag

tel.: 070 378 56 53

internet: <http://www.agro.nl/innovatienetwerk/>

Tekst

hoofdttekst: Geert Dekker D en K Tekst en Vorm

bijlage 2: Strootman Landschapsarchitecten plus Laagland'advies

bijlage 3: STORRM CS architecten & consultants plus DLA+ landscape architects

bijlage 4: H+N+S Landschapsarchitecten

Vormgeving: Gerda Peters Fingerprint

ISBN: 90 - 5059 - 212 - 0

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.

Rapportnr. 04.2.067, Den Haag, april 2004.

Woord vooraf

De dorpen op het platteland kampen met een groot aantal problemen. Een paar voorbeelden zijn de achteruitgang van de ruimtelijke kwaliteit door uitbreidingen aan de randen van bestaande dorpen ('witte schimmel'), jongeren die naar de stad trekken omdat er onvoldoende werk, inkomen en woonruimte is, het wegvallen van sociale cohesie en voorzieningen en de zorg voor de 'echt ouden' (80+). Daarnaast zijn er ook problemen in de omgeving van de dorpen, zoals met de waterberging en het wegvallen van de landbouw als drager van het landschap. Maar er zijn ook kansen, bijvoorbeeld omdat veel mensen graag landelijk zouden willen wonen.

Op diverse fronten wordt gewerkt aan oplossingen voor deze problemen en het benutten van de mogelijkheden. Dat blijkt echter niet eenvoudig te zijn. InnovatieNetwerk heeft daarom het initiatief genomen om te bezien of door het clusteren van (een aantal van) deze problemen en door het loslaten van alle mogelijke restricties nieuwe oplossingsstrategieën of concepten in beeld komen, die vervolgens op hun kwaliteit kunnen worden beoordeeld. Dit initiatief heeft de naam Nieuwe Dorpen gekregen, een metafoor voor het helemaal fris, zonder vooringenomenheden en los van bestaande regels zoeken naar oplossingen voor de problemen waar de dorpen en het platteland mee worstelen.

De gemeente Dantumadeel zoekt samen met InnovatieNetwerk naar oplossingen voor haar problemen. InnovatieNetwerk heeft drie consortia gevraagd integrale ontwerpen voor een nieuw dorp in Dantumadeel te maken, waarin een aantal van de hier beschreven problemen in samenhang worden opgelost. Deze ontwerpen zijn eind oktober besproken met vertegenwoordigers van de Dantumadeelse bevolking. Ze zijn daarna gepresenteerd en verrijkt op de nationale conferentie over Nieuwe Dorpen die InnovatieNetwerk 20 november 2003 heeft georganiseerd.

Deze publicatie is het verslag van die conferentie. Eerst wordt kort ingegaan op achtergronden en doel van het project Nieuwe Dorpen. Vervolgens komen de hoofdlijnen van de drie ontwerpen aan bod. Daarna is beschreven wat de strekking was van de reacties op de gepresenteerde ontwerpen. Afgesloten wordt met een doorkijk naar de toekomst, waarin aan de orde komt hoe InnovatieNetwerk met dit initiatief denkt verder te gaan. Kern daarvan is dat in 2004 het concept Nieuwe Dorpen ook zal worden toegepast op meer verstedelijkte gebieden. Verder zal speciale aandacht besteed worden aan de vraag hoe de economie en de sociale aspecten versterkt kunnen worden, en hoe deze met elkaar samenhangen.

Graag maak ik van de gelegenheid gebruik de deelnemers aan de conferentie te bedanken voor hun inbreng en de gemeente Dantumadeel, waar de conferentie werd gehouden, voor haar gastvrijheid en ondersteuning. Een speciaal woord van dank gaat uit naar de drie consortia die de ontwerpen hebben gemaakt: H+N+S Landschapsarchitecten, Strootman Landschapsarchitecten plus Laagland'advies, en STORRM CS architecten & consultants plus DLA+ landscape architects.

Dr. G. Vos

Directeur InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Nieuwe Dorpen als metafoor voor vrij denken over omgaan met ruimte.

Inhoudsopgave

Woord Vooraf 3

1. Een Nieuw Dorp als metafoor 7

2. Ontwerp 'De Weelde' 13

3. Ontwerp 'Klaarkamp' 17

4. Ontwerp 'Nieuw Damwoude' 21

5. Reflectie: Nieuwe dorpen in ontwikkeling 27

6. Speurtocht naar Nieuwe Dorpen gaat door 31

Bijlage 1: De ontwerpopdracht 34

Bijlage 2: Ontwerp 'De Weelde' 36

Bijlage 3: Ontwerp 'Klaarkamp' 40

Bijlage 4: Ontwerp 'Nieuw Damwoude' 50

Bijlage 5: Deelnemerslijst 58

Bijlage 6: Publicatielijst 60

Jouke Dantuma, wethouder gemeente Dantumadeel, filosofoert over zijn ideale dorp.

1 Een Nieuw Dorp als metafoor

‘Het is mooi wonen in Dantumadeel. Hier vind je nog rust, ruimte en een mooie natuur. Maar, helaas, het is hier niet alleen maar mooi. We kampen ook met veel problemen. Er is onvoldoende werk en woonruimte voor de jongeren, die daardoor wegtrekken naar plaatsen waar ze wel kunnen wonen en werken. Afgezien van een VMBO-school, hebben we geen voortgezet onderwijs. De gezondheid is hier het slechtst van Friesland. Het dorp vergrijsst. De boeren trekken weg. Aan de randen van de dorpen komen uitbreidingen die eigenlijk niet goed in het landschap en bij het dorp passen. Het sociaal leven is niet meer wat het geweest is. En ook in economisch opzicht gaat het niet goed. De besteedbare inkomens behoren hier tot de laagste in Nederland en de werkeloosheid is hoog. Nogmaals, het is goed wonen in Dantumadeel. Maar we zullen er veel aan moeten doen om er voor te zorgen dat dat ook weer voor al onze inwoners gaat gelden.’

Wethouder Jouke Dantuma van de gemeente Dantumadeel vindt er geen doekjes om. Dantumadeel is een uit elf dorpen en gehuchten bestaande en een kleine twintigduizend inwoners tellende gemeente in Noordoost-Friesland. Jouke Dantuma houdt zielsveel van het dorp waar hij geboren en getogen is. Maar hij ziet tegelijkertijd de problemen die het heden en vooral ook de toekomst van de gemeente bedreigen.

Landelijk probleem

Dantumadeel is daarin niet uniek. In meer of mindere mate hebben dorpen in weinig verstedelijkte delen van Nederland vrijwel allemaal te maken met de problematiek die wethouder Dantuma schetst. Jongeren trekken er weg, het sociaal leven is niet meer zo hecht als vroeger, het draagvlak voor de sociale en culturele voorzieningen en winkels staat onder druk, de bevolking vergrijsst, er ontstaan economische en ruimtelijke problemen door de teruggang van de agrarische sector en er is sprake van ‘witte schimmel’, dorpsuitbreidingen die het landschap aantasten. In de verstedelijkte delen van Nederland doen zich vergelijkbare problemen voor. Wel is het gebrek aan economische dynamiek daar vooral te wijten aan restrictief beleid terwijl dit in de perifere regio's meer een op zichzelf staand probleem is.

Tegenover de problemen staan diverse ruimtelijke claims die op het landelijk gebied worden gelegd. Om het toekomstig risico van waterlast in te dammen, moet er ruimte worden gevonden voor het bergen en opvangen van water. Voor toerisme en recreatie zijn ook nieuwe gebieden nodig. En tegelijkertijd groeit ook de behoefte aan woon- en leefruimte buiten de huidige drukke woongebieden. Uit een onlangs verschenen rapport van het Ruimtelijk Planbureau blijkt dat veel mensen graag buiten zouden willen wonen, maar dat er een groot tekort is aan woningen

Bouw een nieuw dorp in een gemeente die bestaat uit elf dorpskernen en je weet dat je discussie krijgt.

(Martin Woestenburg, Landwerk nr. 6 2003)

In het gebouw met dagopvang voor bejaarden is ook een crèche.

in het landelijk gebied. En al deze claims mogen niet ten koste gaan van de landschappelijke kwaliteit van het buitengebied.

Door het complex aan problemen, wensen en ontwikkelingen in het landelijk gebied is het noodzakelijk om op een inventieve manier te zoeken naar oplossingen. InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster is hiervoor in 2001 gestart met het project Nieuwe Dorpen. Niet per se met de intentie om daadwerkelijk nieuwe dorpen te bouwen, maar ook vanuit de gedachte dat het bruikbare (integrale) oplossingen op kan leveren door met een schone lei aan de slag te gaan. In die zin is het project Nieuwe Dorpen een metafoor voor de speurtocht naar nieuwe oplossingen voor dorpen en het landelijk gebied.

Dantumadeel

Bij deze speurtocht naar nieuwe ideeën en oplossingsrichtingen, werkt InnovatieNetwerk onder meer samen met de gemeente Dantumadeel. InnovatieNetwerk heeft aan drie consortia van bureaus gevraagd een integraal ontwerp te maken voor een nieuw dorp in deze Friese gemeente, uitgaande van een clustering van de problemen in economische, sociale en fysieke (landschappelijke) vraagstukken. Elk van de consortia kreeg als opdracht om een cluster als uitgangspunt te nemen, maar tegelijkertijd ook te kijken naar andere problemen die meteen zouden kunnen worden aangepakt. Zo zijn er ontwerpen gemaakt waarbij de economische, sociale en fysieke invalshoek centraal staan. De drie ontwerpen zijn in het najaar van 2003 eerst gepresenteerd aan de bevolking van Dantumadeel en daarna op 20 november op een landelijke conferentie besproken met een grote groep betrokkenen en deskundigen. De conferentie diende enerzijds om de ontwerpen te tonen aan de deskundigen en te verrijken met hun visie; anderzijds diende zij als tussenstap in het Nieuwe Dorpenproject, als aanzet voor verdere activiteiten op dit gebied door InnovatieNetwerk. De ontwerpen worden in de volgende drie hoofdstukken toegelicht en zijn uitgebreid beschreven in de bijlagen 2, 3 en 4.

Documentaire

Een deel van de resultaten van de tot nu toe uitgevoerde activiteiten is verwerkt in de in opdracht van InnovatieNetwerk vervaardigde, en op de conferentie vertoonde, korte documentaire 'Het Nieuwe Land Leven'. In de film staat de vraag centraal welke elementen van belang zijn bij de bouw van nieuwe dorpen en worden voorbeelden getoond hoe op een succesvolle manier problemen kunnen worden aangepakt en hoe landelijk wonen weer leuk en aantrekkelijk kan zijn.

*Het dorp is een
oude en
afgemeten vorm
voor het
territorium van
de mens. Het is
de bekende
wereld. Niet
alleen de
dingen, ook de
mensen zijn
daar bekend.*

*(Nieuwe Dorpen – eerste
verkenning van hun
sociale vitaliteit)*

Hier worden op commerciële basis diensten aangeboden in een klein dorp.

Zo is in de documentaire een voorbeeld te zien van een centrum in de gemeente Trynwâlden waarin alle mogelijke zorgfuncties zijn gecombineerd. In het centrum kunnen zorgbehoevende bejaarden in een dagopvang zorg ontvangen en tegelijkertijd toch thuis blijven wonen. Voor een voorziening waar de ouderen intern kunnen wonen, is de omvang van dorpen vaak te klein. Hierdoor verdwijnen deze voorzieningen. Door de Trynwâldense oplossing kunnen de ouderen veel langer in hun dorp blijven wonen.

In een tweede voorbeeld werd een formule voor dienstenwinkels getoond, waar de klant terecht kan voor tal van diensten. Zo kan hij er terecht voor het afhalen van medicijnen, voor post- en bankzaken en is er een stomerij gevestigd. Het geheim van dit concept is dat de diensten niet te gespecialiseerd zijn, waardoor één persoon allerlei soorten diensten kan verlenen. Voor echt specialistische diensten moet men in de stad zijn.

*Het dorp is niet
de huizen. Het is
niet het asfalt.
Het zijn de
mensen, de
verenigingen en
de gemeenschap
die een dorp
maken of
breken.*

*(Nieuwe dorpen
– een verkenning)*

De Elzensingels varen wel bij 'De Weelde'.

2 Ontwerp 'De Weelde'

STROOTMAN LANDSCHAPSARCHITECTEN/LAAGLAND'ADVIES

De economische problemen in Dantumadeel zijn evident. Het welvaartspeil van de gemeente is een van de laagste van Nederland en er zijn relatief veel laaggeschoolden. Met een werkloosheidspercentage van meer dan tien procent van de beroepsbevolking behoort de gemeente Dantumadeel landelijk tot de koplopers.

Veel perspectief op betere tijden is er niet. Zo'n tachtig procent van de mensen zonder werk zal naar verwachting geen betaalde baan kunnen vinden. Daar komt nog eens bij dat door de problemen in de landbouw steeds meer boeren met hun bedrijf moeten stoppen en dus ook de werkgelegenheid in deze sector afneemt.

De bureaus Strootman Landschapsarchitecten en Laagland'advies kregen dit slechte economische perspectief als uitgangspunt voor hun ontwerp. Belangrijk aspect van de opgave is dat het bouwen van het nieuwe dorp geen doel op zich is, maar een middel om problemen op te lossen. Kern van hun voorstel is om een villadorp voor (zeer) rijken te bouwen op enige afstand van de andere woonkernen. Als er een nieuw dorp gebouwd zal worden, is een villadorp volgens de bureaus verreweg het beste middel om een bijdrage te leveren aan het oplossen van de problemen. Dit nieuwe dorp zou langs een bestaande vaart ('de Zwemmer') worden gesitueerd en bestaan uit een relatief dicht-bebouwd centrum rond een nieuwe jachthaven en ongeveer 200 grote kavels in het achterland van de jachthaven. In totaal zou er in het nieuwe dorp in eerste instantie ruimte zijn voor zo'n 300 zeer luxe woningen en appartementen. Het plan heet 'De Weelde' omdat het via de weelde van de nieuwe dorpsbewoners economische weelde brengt voor de inwoners van Dantumadeel en bovendien een weelderig landschap oplevert.

Versterken landschapsstructuur

Om de landschapsstructuur te versterken, stellen de ontwerpers voor om nieuwe singels aan te leggen, ter vervanging van de elzensingels die de afgelopen jaren zijn verdwenen. Daarnaast zullen enkele nieuwe statige lanen worden aangelegd. Bovendien worden nieuwe plassen en vijvers voorgesteld in de ruimten die ontstaan tussen de lanen en elzensingels, waardoor 'waterkamers' ontstaan, waarin villa's op eilanden worden gebouwd. In sommige waterkamers kun je met een boot komen, andere zijn vijvers met veel waterlelies. Langs de nieuwe singels en in de nieuwe lanen komen wandel-, fiets- en ruiterspaden, om zo het gebied goed toegankelijk te maken. Door deze ingrepen ontstaat een gevarieerd landschap dat voor recreanten zeer goed bereikbaar en toegankelijk is. Er komt een gezellige haven, waar je op een terrasje kunt kijken naar de voorbij varende boten en naar de zon die opkomt over de Zwagermieden. Ten behoeve van de bewoners van het nieuwe dorp en mensen 'van buiten', wordt de aanleg van zowel een golfbaan als een manege voorgesteld. In het plan is rekening gehouden met de extra berging van water die in dit gebied in de toekomst moet plaatsvinden. Ook wordt in dit plan een deel van de Ecologische Hoofdstructuur gerealiseerd.

*Een nieuwe dorp
is pure
luchtfietserij*

*(Sippie Miedema,
Friesch Dagblad
30 oktober 2003)*

Impressie: uitzicht vanaf de jachthaven over de Zwagermieden (beeldmontage).

Economische winst

De nieuwe villawijk is bestemd voor het toenemend aantal mensen in Noord-Nederland dat graag in het buitengebied zou willen wonen en zich ook kan permitteren dat te doen. Inwoners van Dantumadeel krijgen voorrang bij de toedeling van een kavel of pand, maar behoren gezien hun in veel gevallen beperkte financiële armslag niet tot de doelgroep. Er zullen vooral mensen van buiten naar het nieuwe dorp moeten komen.

In deze toevoer van 'nieuw bloed' schuilt de grootste economische winst voor Dantumadeel, verwachten de ontwerpers. Zij baseren zich daarbij op een groot aantal gesprekken met diverse deskundigen en op onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen, waaruit blijkt dat de huidige werkloosheid het beste kan worden bestreden met bevolkingsuitbreiding, de 'schoonst mogelijke industrie'. Het bouwen van het nieuwe dorp inclusief de aanleg van het natuur- en recreatielandschap levert directe werkgelegenheid op voor bedrijven binnen en buiten de regio en komt zo mede ten goede aan de bevolking van Dantumadeel. Daarnaast valt te verwachten dat de bewoners van 'De Weelde' voor (een deel van) hun voorzieningen aangewezen zijn op een van de 'oude' dorpskernen. Ook de regio zal meeprofiteren. Onderzoek wijst uit dat iedere woning duurzaam goed is voor ongeveer één arbeidsplaats. Met de ongeveer driehonderd woningen die er in eerste instantie in het villadorp verrijzen, worden dus ongeveer honderd permanente arbeidsplaatsen gecreëerd.

Groter draagvlak voor voorzieningen

Naast deze economische winst vergroten de nieuwe inwoners ook het draagvlak voor zorg- en onderwijsinstellingen en culturele voorzieningen en leveren ze naar verwachting een impuls aan het politieke en culturele leven in de gemeente.

De winst van het ontwerp is verder dat er met de uitbreiding van het padennetwerk en de komst van een golfbaan en manege een betere toeristische infrastructuur komt. Vanaf de haven leidt een staande mastroute naar de Lauwerszee. Ook daar kan de regio in economisch opzicht van profiteren.

In landschappelijk opzicht is de verwachting dat onder meer door de aanleg van plassen en lanen en het herstel van de elzensingels de kwaliteit van het landschap toe zal nemen. Daarnaast kan een deel van de opbrengst van de verkoop van de grond voor dit nieuwe dorp worden gebruikt om aan de overkant van de vaart de Ecologische Hoofdstructuur in te richten.

Kortom, concluderen de ontwerpers, de bouw van dit villadorp zal veel voordelen bieden. De regio gaat er economisch op vooruit, het gebied wordt in toeristisch-recreatief opzicht aantrekkelijker, het landschap wordt fraaier en er komen middelen vrij om het landschap te onderhouden. De bouw van het nieuwe dorp brengt dan ook direct en indirect weelde voor iedereen in Dantumadeel, stellen Strootman en Laagland'advies.

Het ontwerp voor 'Klaarkamp'.

3

Ontwerp 'Klaarkamp'

STORM CS ARCHITECTEN EN ADVISEURS EN DLA+ LANDSCAPE ARCHITECTS

Klaarkamp. Dat is de naam die Storm CS architecten en adviseurs en DLA+ Landscape architects voor ogen hebben voor hun ontwerp voor een nieuw dorp in Dantumadeel. De naam van het door hen gepresenteerde ontwerp grijpt terug op het voormalige klooster Klaarkamp, dat in de vroege middeleeuwen als eerste Cisterciënser klooster werd gebouwd in wat nu de gemeente Dantumadeel is. Het klooster is reeds lang verdwenen, maar de plaats waar het complex ooit stond is nog wel zichtbaar in het landschap.

Storm CS en DLA+ namen deze historische locatie als uitgangspunt voor een nieuw dorp. Het bureau had de opdracht om vanuit een 'sociale aanvliegroute' de contouren van een nieuw dorp te schetsen. Dantumadeel kampt met verschillende sociale problemen. Jongeren trekken weg omdat er geen werk en woonruimte voor hen is. Überhaupt is er voor jongeren weinig te doen in de dorpen. De binding met de dorpsgemeenschap - die van oudsher altijd zeer sterk was - neemt af. De zorg voor ouderen en zwakkeren staat door de bezuinigingen onder druk. De bouw van een nieuw dorp zou er in de ogen van Storm CS en DLA+ dan ook vooral aan moeten bijdragen dat mensen blijven, dat er weer een perspectief op de toekomst is. Ouderen, starters en jongeren zouden daarbij speciale aandacht moeten krijgen, omdat vooral zij tussen wal en schip dreigen te vallen.

Zonder het nieuwe dorp al concreet in te vullen, schetste het bureau de contouren van het nieuwe dorp zoals het dat voor ogen heeft. Als gezegd zou het dorp moeten verrijzen op de plaats waar in het verleden het klooster Klaarkamp lag, om al direct een binding te creëren met de locatie. Door op een bijzondere en historische plek te gaan bouwen, ontstaat die binding als vanzelf.

Zelfwerkzaamheid

Het centrum van Klaarkamp wordt een centraal park, precies op de plek waar het klooster lag. Daardoor worden ook de archeologisch interessante resten van het klooster beschermd. Rond het park komen woningen. Om in te spelen op de woonbehoefte van jongeren (en hun beperkte budget) zijn de woningen klein en betaalbaar. Of er komen kop-hals-romp-achtige woningen, waar wonen en werken gecombineerd kunnen worden en een 'stins', een woontoren die vroeger als toevluchtsoord voor welgestelde families diende, waar ouderen zo lang mogelijk zelfstandig thuis kunnen blijven wonen.

*Nederlanders
wonen te klein,
te duur en op de
verkeerde plek*

*(Gerard Marlet in Trouw
7 februari 2004)*

Een multifunctioneel gebouw vormt de kern van 'Klaarkamp'.

Centraal in het dorp zou een gebouw met een centrumfunctie moeten komen. Bijvoorbeeld een middelbare school, die tevens dienst doet als zorgcentrum, maar waar ook ruimte is voor volwasseneneducatie, een babysitcentrale, of andere faciliteiten. Een centrum, kortom, dat dient als ontmoetingsplek voor de bewoners van het nieuwe dorp. Uiteindelijk zouden er in Klaarkamp zo'n drieduizend mensen komen te wonen. De bedoeling is dat zij in het nieuwe dorp niet alleen wonen, maar voor zover mogelijk ook werken. De meeste gelegenheid daarvoor biedt de toeristische sector, verwachten Storm CS en DLA+. Hoe het dorp er uit zal moeten gaan zien, is aan de bewoners. Zij moeten zelf meebouwen en meebeslissen over het dorp. Dat betekent dat ze zelf ook bepalen hoe het centrale park er uit gaat zien, dat de jeugd meebeslist over een eigen hangplek en dat ouderen een stem hebben in hoe ze worden verzorgd. Met deze letterlijke democratie van onderop, in combinatie met een grote mate van zelfwerkzaamheid, moet de sociale structuur en coherentie van 'Klaarkamp' vorm gaan krijgen. Zo'n wijze van samenleven zal niet alleen Dantumadelers naar 'Klaarkamp' trekken, maar ook mensen van buiten, die de hang naar avontuur en het verlangen naar ruimte met elkaar delen.

Natuur

Naast bebouwing willen de ontwerpers in 'Klaarkamp' veel ruimte reserveren voor natuurontwikkeling. In de omgeving van de bebouwde kern zou het Klaarkampermeer moeten komen. Het doel hiervan is niet alleen om hier extra water te kunnen bergen, maar ook versterking van het landschap en de natuur. Langs één zijde van het meer zou de menselijke bemoeienis dan ook tot een minimum beperkt moeten blijven, om de natuur hier de kans te geven zich te ontwikkelen tot een ruig en moerasachtig gebied dat niet goed toegankelijk is voor mensen, maar des te beter voor vogels en andere dieren.

Aan de noordzijde van het meer ontstaat een bijzondere woonlocatie, bijna midden in de natuur. Een deel van de opbrengsten van deze woningen zou moeten worden gebruikt om de natuurontwikkeling mogelijk te maken en daarna waar nodig de natuur te onderhouden.

Al met al zou 'Klaarkamp' een plek moeten worden voor idealisten, voor mensen die zich weer verbonden willen voelen met elkaar. Maar ook met de natuur. En met het verleden. Kortom, een nieuw dorp voor mensen die (weer) willen voelen hoe het is om in een dorp te leven.

*En project-
ontwikkelaars
beweren dat
mensen in
Vinex-wijken
heel gelukkig
zijn.*

*(Gerard Marlet in Trouw
7 februari 2004)*

Ook bewoners worden ingeschakeld bij het landschapsbeheer.

4

Ontwerp 'Nieuw Damwoude'

H+N+S LANDSCHAPSARCHITECTEN

H+N+S Landschapsarchitecten heeft de opdracht om vanuit de landschappelijke 'aanvliegroute' een nieuw dorp te ontwerpen ingevuld door oplossingen te zoeken die dorpsuitbreidingen in de toekomst goed laten passen bij het karakter van het dorp en het omliggende landschap. Witte schimmel – het verschijnsel dat ongecoördineerde en niet in het landschap passende nieuwbouw plaatsvindt aan de randen van het dorp – kan daarmee worden voorkomen. Daarnaast is H+N+S op zoek gegaan naar ruimte voor de tijdelijke berging van regen- en oppervlaktewater, zodat het noordoostelijk deel van Friesland ook in de toekomst droge voeten houdt. Ten slotte is gekeken naar mogelijkheden om het landschap in stand te houden als de rol van de landbouw afneemt of verandert, een proces dat momenteel in volle gang is.

Los van deze landschappelijke uitgangspunten, heeft H+N+S bij haar ontwerp speciale aandacht geschonken aan het probleem van de wegtrekkende jongeren, het sociale leven dat minder hecht wordt en het afnemende draagvlak voor de bestaande voorzieningen.

Mozaïeklandschap

Het hart van het door H+N+S ontworpen nieuwe dorp wordt gevormd door een kleine haven voor kano's, roei- en fluisterboten. In een gebouw met het uiterlijk van een botenhuis worden de boten verhuurd en is een kleine werf gesitueerd. Ook fietsen zijn hier te huur, en een klein restaurant, terras en theetuin maken het een aangename plek om te verblijven. Vanaf het water zijn aan weerszijden huizen in grote, lommerrijke tuinen te zien. Hoe dichterbij de haven, des te meer besloten wordt het landschap door de elzensingels op de achtergrond.

Aan de overkant van het haventje wordt het gebied nog kleinschaliger. Dichte elzensingels vormen een landschap van kleine open ruimtes, net als kamertjes. Soms staat een aantal huizen verspreid over een door beplanting omsloten perceel, soms ligt er een weiland of een boomgaard. Dit zijn de collectieve gronden die de bewoners met elkaar (laten) beheren. Ook komt er een nieuwe staete (een typerend Fries landhuis) in dit gebied en staan er incidenteel groepjes woningen dicht bij elkaar op een erf in een grotere open ruimte. Smalle wegen en kleine paden zorgen voor een goed toegankelijk netwerk voor fietsers, wandelaars en ruiters.

Zo is een kleinschalig mozaïeklandschap ontworpen. Hierin wordt gewoond en soms (nog) geboerd. Wellicht blijft een deel van de grond in agrarische handen, wordt het door de nieuwe bewoners aan de boeren verpacht of starten ze zelf gezamenlijk een boerenbedrijf. Maar het is ook mogelijk dat delen van de collectieve gronden worden aangeplant als boomgaard of bos.

*Wie het
platteland ziet
als de
natuurlijke
tegenhanger
van de stad,
heeft
vanzelfsprekend
de neiging om
het platteland
op slot te doen*

*(Wim Derksen, directeur
Ruimtelijk Planbureau in
Financieel Dagblad
02-10-2003)*

‘Landschapsvriendelijk dorp’.

Afmeting Een privé-kavel is minimaal 1000m² groot, in het ‘wouddeel’ van het dorp hebben alle kavels een aandeel in de collectieve gronden, bestaande uit elzensingels, ontsluitingspaden en weilanden.

Rooilijn Voor alle nieuwe bebouwing geldt dat er minimaal 10m afstand tot de weg moet worden bewaard.

Kavelregels en kaveltypen

type 1: Mobile home

- kleine woning / stacaravan zonder tuin of erf, alleen terras of veranda
- 10% bebouwing max.
- 90% onbebouwd / ‘agrarische’ bestemming

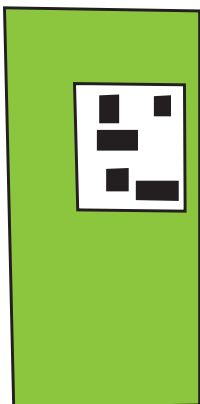
type 2: Klein erf

- gebouw(en) + tuin = erf
- 25% erf max. / altijd begrensd door haag
- 75% onbebouwd / ‘agrarische’ bestemming

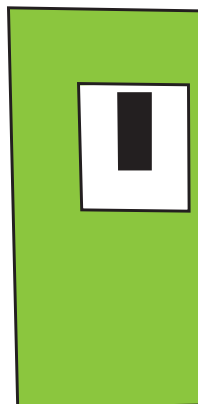
type 3: Groot erf

- gebouw(en) + tuin = erf
- 100% erf / altijd begrensd door haag

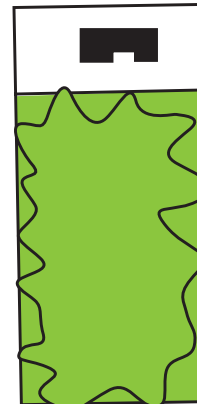
type 4: Gehucht

- meerdere eigenaren op één erf
- min. 4000 à 5000m²
- 25% erf max. / altijd begrensd door haag
- 75% onbebouwd / ‘agrarische’ bestemming

type 5: landhuis

- meerdere eigenaren in één gebouw
- min. 4000 à 5000 m²
- 25% erf max. / altijd begrensd door haag
- 75% onbebouwd / ‘agrarische’ bestemming

type 6: Staete

- nieuw landgoed / onbebouwd deel kan bos zijn
- min. 4000 à 5000m²
- 25% erf max.
- 75% onbebouwd / ‘landgoed’ bestemming

‘Luchtig’ landschap

Het nieuwe dorp is bestemd voor zowel Dantumadelers als voor mensen van buiten. De huizen voor mensen uit de bestaande dorpen zijn vooral bedoeld voor starters en doorstromers, die momenteel uit de gemeente vertrekken wegens gebrek aan woonruimte. Voor wat betreft de mensen die van buiten zullen moeten komen is de verwachting dat er in potentie kan worden geput uit een grote groep geïnteresseerden uit andere delen van Friesland en zelfs uit andere delen van Nederland.

Er worden alleen grote kavels van minimaal 1.000m² uitgegeven om het landschap ‘luchtig’ te houden. De belangrijkste referenties hierbij zijn de heideontginningsdorpen in de gemeente Dantumadeel (Zwaagwesteinde en Broeksterwoude). Ook bij de realisatie refereert het nieuwe dorp aan de ontstaansgeschiedenis van deze dorpen. Zelf een huis (laten) bouwen op een vrije kavel wordt gestimuleerd, projectmatige ontwikkeling zal niet of nauwelijks voorkomen.

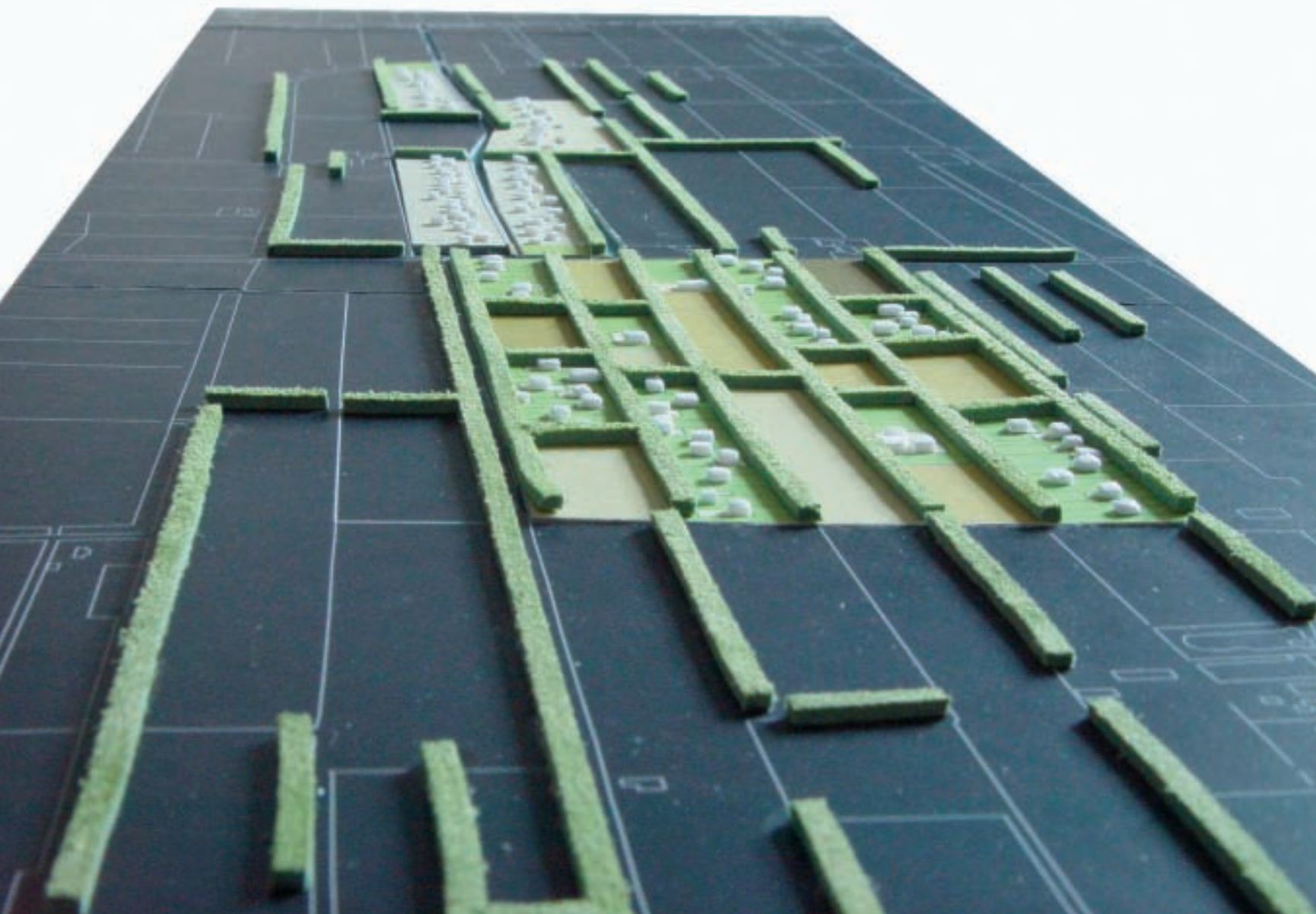
De bewoners zullen gebruik gaan maken van de voorzieningen in de bestaande dorpen. Scholen, winkels en sportverenigingen zijn kwetsbaar en dreigen nu soms te verdwijnen. Door de toename van het aantal bewoners wordt deze voorzieningen nieuw leven ingeblazen. In het nieuwe dorp zullen alleen voorzieningen gerealiseerd worden die iets toevoegen, zoals het ‘botenhuis’ met verschillende recreatieve functies. Vanwege de enorme uitbreiding van het paden- en waternetwerk zal hier veel vraag naar zijn.

Markegronden

De nieuwe bewoners worden gezamenlijk verantwoordelijk voor het landschap. In de wouden verenigen de bewoners en belanghebbenden zich in een stichting die zorg draagt voor aankoop, aanleg en beheer van collectieve gronden (‘Markegronden’). In het deel van het dorp dat ligt aan de opvaart wordt de verantwoordelijkheid voor het landschap anders ingevuld. Bewoners creëren collectief een aantal voorzieningen die het waternetwerk recreatief aantrekkelijker maken, zoals aanleg- en overstapplaatsen, steigers en picknickplaatsen en onderhouden deze. Zij krijgen daarmee ook het recht om deze voorzieningen te mogen uitbaten.

Geleidelijke ontwikkeling

Voor een goede inpassing in zowel het landschap als de sociale structuur, is het essentieel dat het nieuwe dorp zich geleidelijk ontwikkelt. De huidige grondeigenaren spelen een belangrijke rol bij de realisatie. De investeringen worden gedaan door mensen uit het gebied, in plaats van door grote projectontwikkelaars, en ook de opbrengsten zullen aan hen ten goede komen.

Het dorp ontstaat geleidelijk. Hier fase 6.

Om vooral het 'wouddeel' van het dorp op deze manier te kunnen ontwikkelen zal een gemeenschappelijke organisatie opgericht moeten worden met een stichtingsstructuur. Zij realiseert en beheert de collectieve ruimte.

Grondeigenaren, nieuwe bewoners en bouwers uit het gebied zullen zitting nemen in deze stichting, maar ook zijn deelnemers met een lange-termijnvisie noodzakelijk, zoals de gemeente, Rabobank en wellicht het ministerie van LNV.

Het ontwikkelen van het dorp in kleine stappen is ook belangrijk om op korte termijn (tot 2010) een voorbeeld te kunnen bieden dat kan verleiden en dat perspectieven laat zien, stelt H+N+S. Een groot deel van het dorp aan het water, het haventje en één of enkele markante plekken in het 'wouddeel' zullen daarom in de eerste fase gerealiseerd worden.

Daarom heeft H+N+S ook geen dichtgetimmerd stedenbouwkundig plan opgesteld, maar een verkavelingsstrategie op het niveau van het dorp en een set van regels op het niveau van de kavel. In de verkavelingsstrategie worden ontwikkelingseenheid, gemeenschappelijkheid, openheid / beslotenheid en toegankelijkheid geregeld. De regels op kavelniveau leggen vooral de landelijkheid vast, onder andere door hun minimale maat van 1.000m². Deze strategie moet er in alle opzichten voor zorgen dat het nieuwe dorp past in de omgeving.

Een van de drie subgroepen op locatie.

5

Reflectie: Nieuwe dorpen in ontwikkeling

Het denken over nieuwe dorpen is een dynamisch proces. Zoals al in de inleiding werd gesteld, is het ontwerpen of realiseren van nieuwe dorpen geen doel op zich. Het is een metafoor voor het vrij denken over innovatieve en nieuwe oplossingen voor de problemen waar dorpen en het landelijk gebied mee kampen en het benutten van de kansen die er zijn. Zo moeten de ontwerpen voor een nieuw dorp voor Dantumadeel ook worden beschouwd. Wellicht dat ze voor de gemeente zelf een bruikbare opstap zijn om daadwerkelijk de spade in de grond te steken, maar vanuit een breder perspectief zijn ze ook van grote waarde voor anderen.

De presentatie en terugkoppeling van de drie ontwerpen aan betrokken deskundigen tijdens de landelijke conferentie op 20 november 2003 diende dan ook enerzijds om te kijken of het mogelijk is om de ontwerpen te verbeteren en te inventariseren waar extra aandacht aan moet worden geschonken. Anderzijds diende de conferentie om het denken over nieuwe dorpen een impuls te geven en te bezien welke mogelijkheden het concept biedt om werkelijk innovatieve oplossingen te bedenken en te ontwikkelen.

In dit hoofdstuk volgt een korte weergave van de belangrijkste opmerkingen van de deelnemers aan de conferentie over de gepresenteerde ontwerpen. In het hierna volgende hoofdstuk wordt aangegeven hoe de opgedane ervaringen zullen worden verwerkt en hoe InnovatieNetwerk verder zal gaan met het thema Nieuwe Dorpen.

‘De Weelde’

De grote kracht van het ontwerp van Strootman Landschapsarchitecten en Laagland’ advies is de combinatie van een landschappelijke verrijking, de innovatieve wijze waarop de waterberging wordt ingepast en de creatie van een economische impuls en nieuw (economisch) draagvlak. De economische onderbouwing van ‘De Weelde’ – oftewel: hoe hard is het economisch rendement dat de bouw van een villadorp oplevert voor de gemeente Dantumadeel? – zou nader moeten worden uitgewerkt.

Twijfel is er over de sociale impact van dit ontwerp. Het is de vraag of er sprake zal zijn van voldoende interactie tussen de oude kernen en het nieuwe dorp. ‘De Weelde’ wordt een exclusief woongebied voor welgestelden met relatief weinig binding met de rest van Dantumadeel. Voor de sociale cohesie in de gemeente is dat een risico. Het kost tijd voordat de integratie gestalte heeft gekregen.

*Niet gebouwen
maar mensen
bepalen kansen
van slagen
nieuw dorp*

*(Bert Kisjes,
Noordhollands Dagblad
25 november 2003)*

Wonen in het groen.

‘Klaarkamp’

Het idee om op een voormalig kloosterterrein een nieuw dorp te situeren doet recht aan de omgeving en de historische betekenis van dit deel van de gemeente. Ook de combinatie van functies (natuur, aandacht voor sociale en economische aspecten) is een sterk punt van dit ontwerp. Voorts is de sterke betrokkenheid van de (nieuwe) bewoners bij de bouw van ‘hun’ dorp een belangrijk pré van ‘Klaarkamp’.

De aanpak die de ontwerpers voorstaan roept echter wel vragen op. Zij stellen voor om in een vroeg stadium een grote centrale voorziening in het nieuwe dorp te bouwen, als een soort van kristallisatiepunt van waaruit de verdere bouw van het dorp gestalte zou moeten krijgen. De vraag is in hoeverre er voldoende draagvlak is voor een grote gemeenschappelijke voorziening als hiervoor nog geen gebruikers zijn. Ook kan men zich afvragen wie deze voorziening zou moeten bekostigen.

‘Nieuw Damwoude’

Het nieuwe dorp van H+N+S Landschapsarchitecten waarbij de landschappelijke aspecten centraal staan is enerzijds interessant door de sterke samenhang tussen landschap, natuur en wonen en anderzijds door de nieuwe organisatievormen die worden voorgesteld. Niet langer wordt er van uitgegaan dat alleen boeren verantwoordelijk zijn voor het beheer en onderhoud van het landschap, maar dat ook de burgers hier een taak in moeten vervullen.

De vraag is wel hoe dit kan worden vormgegeven. Door een vereniging van eigenaren, door koppeling aan de activiteiten van de boeren of door nieuwe vormen van corporaties in het leven te roepen. In het plan worden hiervoor wel aanzetten gegeven, maar de uitwerking ontbreekt nog.

Ook de economische onderbouwing wordt als een probleem gezien. Het is onduidelijk wie er gaat betalen voor beheer en onderhoud en voor de aanleg van algemene voorzieningen. Toerisme zou voor een (geringe) inkomstestroom kunnen zorgen, maar de vraag is of deze voldoende substantieel zal zijn.

De nadruk op het herstel van landschappelijke waarden en de harmonieuze inpassing van het nieuwe dorp in de omgeving zijn sterke punten van dit ontwerp.

Het bouwen van nieuwe dorpen is geen wondermiddel voor alle problemen op het platteland.

6

Speurtocht naar Nieuwe Dorpen gaat door

Bruikbare oplossingen

Als iets duidelijk is geworden tijdens de landelijke conferentie en bij de beschouwing van de drie ontwerpen voor Dantumadeel, dan is het dat het stichten of bouwen van nieuwe dorpen geen wondermiddel is voor alle problemen waar de huidige dorpen mee kampen. Dat was overigens ook niet de verwachting of de doelstelling van de conferentie en het project. Dat neemt niet weg dat elementen van de Dantumadeelse ontwerpen en de film direct zijn toe te passen in andere situaties. Zo laat bijvoorbeeld het ontwerp van H+N+S Landschapsarchitecten zien dat met enige creativiteit een dam kan worden opgeworpen tegen de achteruitgang van de landschapskwaliteit en dat daarbij combinaties met waterberging tot de mogelijkheden behoren.

De film 'Het Nieuwe Land Leven' toont het voorbeeld van de Dienstensuper, die op een slimme manier allerlei basisdiensten bijeenbrengt op een zodanige wijze dat dit commercieel interessant is. Ook de gedecentraliseerde bejaardenzorg in Trynwâlden is een voorbeeld van een geslaagde oplossing. Bruikbaar lijkt ook het plan van Strootman Landschapsarchitecten en Laagland'advies om via het bouwen van huizen voor (zeer) welgestelden de werkgelegenheid te bevorderen en tegelijkertijd een mooi landschap te maken, waarin voldoende ruimte is voor waterberging

Integrale aanpak

Wat verder blijkt is dat sommige problemen pas kunnen worden opgelost als tegelijkertijd ook andere zaken worden aangepakt. Een goed voorbeeld daarvan is het ontwerp van Storm CS architecten & adviseurs en DLA+ landscape architects, waarin de school fungeert als basis voor de oplossing van een breed scala aan problemen. In het ontwerp van Strootman Landschapsarchitecten en Laagland'advies spelen de dure huizen die rol.

Dit idee van 'genestheid' van problemen bleek eerder al in de publicatie van het NIZW en de de Architecten Cie¹. Daarin wordt geconstateerd dat om sociale problemen op te lossen een goede economische basis noodzakelijk is.

*Wat zijn de
valkuilen van
het idee van
nieuwe dorpen?
Nostalgie en
uniformiteit.*

*(Wim Derksen, directeur
Ruimtelijk Planbureau in
Financieel Dagblad
02-10-2003)*

¹ Nieuwe dorpen - een essay over sociale samenhang. NIZW en de Architecten Cie Research & Development, Innovatie Netwerk-rapport 03.2.052, Den Haag, juni 2003.

*Niemand zit te
wachten op
meer witte
schimmel langs
de dorpsranden*

*(VNG Magazine
26-08-2003)*

Onbeantwoorde vragen

Toch blijven er ook nog enkele vragen onbeantwoord. Zo is het ontwerp van Strootman Landschapsarchitecten en Laagland'advies gebaseerd op de aanname dat wonen (en bouwen) een duurzame nieuwe economische drager is voor gebieden zoals Dantumadeel. Daarbij blijft de vraag op welke plek de economische baten gerealiseerd worden en of andere economische dragers de problemen ook zouden kunnen oplossen en welke rol het bouwen van een nieuw dorp daarbij kan spelen.

Wat betreft het sociale cluster komen er in het ontwerp van Storm CS architecten & consultants en DLA+ landscape architects veel aspecten op tafel. Het is onvoldoende duidelijk of daarin gestuurd kan worden. Bovendien vraagt de grote diversiteit om nadere uitwerking.

Een derde vraag betreft de verwachting dat er synergie te behalen is door verscheidene oplossingen uit verschillende domeinen met elkaar te combineren. Het antwoord daarop is nog onvoldoende helder uit de verf gekomen.

Onduidelijk blijft dus of de integrale aanpak die InnovatieNetwerk nastreeft er daadwerkelijk toe leidt dat het geheel meer is dan de optelsom der delen.

Nadere uitdieping

Voor het vervolg van het initiatief Nieuwe Dorpen moeten daarom verschillende aspecten verder uitgediept worden. Dit geldt met name voor het sociale cluster, dat scherper moet worden omschreven. Ook de samenhang van de verschillende aspecten moet beter in kaart worden gebracht, waarbij duidelijk aangegeven moet worden hoe in de ontwikkeling van die aspecten kan worden gestuurd. Wat betreft de economische aspecten is de vraag welke andere oplossingen dan het bouwen van huizen voor rijken mogelijk zijn. Voor het uitdiepen van de genoemde aspecten lijkt een alliantie met gespecialiseerde instellingen op zijn plaats.

Een tweede conclusie is dat er meer ontwerpen moeten worden gemaakt en dan natuurlijk bij voorkeur in gebieden die anders zijn dan Dantumadeel. De grootste uitdaging ligt waarschijnlijk in het zoeken naar plekken in meer verstedelijkte regio's of zelfs de Randstad waar men met het gedachtegoed van Nieuwe Dorpen aan de slag wil.

Hiervoor zijn de eerste contacten gelegd, maar er zal nog flink in dit traject geïnvesteerd moeten worden. Indien besloten wordt om nieuwe ontwerpen te laten maken, zal de ontwerpopdracht ook aangescherpt dienen te worden. Er moet dan speciaal gekeken worden naar de integraliteit van de ontwerpen en hun oplossend vermogen.

De laatste conclusie die InnovatieNetwerk heeft getrokken is dat het belangrijk is om nieuwe manieren te blijven ontwikkelen om over Nieuwe Dorpen te communiceren. De op de conferentie getoonde film zal verder ontwikkeld worden tot een afzonderlijk te gebruiken product. Ook zal InnovatieNetwerk proberen het maatschappelijk debat over dit onderwerp op gang te houden door publicaties en rapportages in de massamedia en het organiseren van stimulerende bijeenkomsten. De bedoeling is om de komende jaren zover te komen dat Nieuwe Dorpen ook zonder

de steun van InnovatieNetwerk een belangrijk thema is en blijft en leidt tot ander handelen van verschillende partijen.

‘Volledig uitgewerkt is het idee van de Nieuwe Dorpen zeker nog niet’, stelde Frans Andriessen (onder andere voormalig Eurocommissaris en tegenwoordig bestuurslid van InnovatieNetwerk) op de conferentie op 20 november in Dantumadeel dan ook. ‘Zowel in de film als bij de drie ontwerpen die voor een nieuw dorp in Dantumadeel zijn gemaakt blijkt dat duidelijk. We blijven daarom zoeken naar nieuwe ideeën en oplossingen. Duidelijk is wel dat de metafoor van de Nieuwe Dorpen kan helpen. Het is een goed middel om zonder alle mogelijke restricties fris en vrij te zoeken naar oplossingen voor de problemen waar de dorpen en het platteland mee worstelen en voor het benutten van de kansen die er zijn.’

Den Haag, februari 2004

‘Volledig uitgewerkt is het idee van de Nieuwe Dorpen zeker nog niet’, stelde Frans Andriessen (onder andere voormalig Eurocommissaris en tegenwoordig bestuurslid van InnovatieNetwerk).

Bijlage 1

De ontwerpopdracht

Belangrijkste onderdelen van de opdracht zoals die in juli 2003 is verstrekt aan de drie consortia.

In de dorpen op het platteland speelt een groot aantal problemen. In hoofdzaak gaat het om de volgende zaken (in willekeurige volgorde):

- Werkgelegenheid en wonen: jongeren trekken naar de stad omdat er onvoldoende werk is en ook onvoldoende woonruimte (dat laatste gaat met de liberalere RO misschien veranderen, maar als het werk dan nog steeds in de stad is te vinden ontstaat een probleem van mobiliteit);
- Sociale cohesie: vanwege onder andere veel 'immigranten' uit de stad en het toenemend aantal tweeverdieners loopt de sociale cohesie (die voor een deel bijvoorbeeld steunt op een hecht verenigingsleven) achteruit;
- Voorzieningen: door een natuurlijk proces van schaalvergroting loopt het niveau van winkels en dergelijke in dorpen terug;
- Zorg: dorpen zullen de komende jaren sterk vergrijzen. Met name de zorg voor de 'echt ouden' (80+) vraagt om aandacht in relatief dunbevolkte gebieden;
- Ruimtelijke kwaliteit van het dorp: de uitbreiding van de dorpen heeft nu vaak de vorm van 'witte schimmel'.
- Omgevingsfactoren: er zijn problemen (of uitdagingen) in de omgeving van de dorpen, zoals bijvoorbeeld ten aanzien van waterberging en het wegvallen van de landbouw als drager van het landschap.

Op diverse fronten wordt gewerkt aan oplossingen voor deze problemen afzonderlijk, maar dat blijkt niet gemakkelijk te zijn. InnovatieNetwerk heeft daarom het initiatief genomen om te bezien of door het clusteren van (een aantal van) deze problemen en door het loslaten van alle restricties nieuwe oplossingsstrategieën in beeld komen, die vervolgens op hun kwaliteit kunnen worden beoordeeld. Dit initiatief heeft de naam Nieuwe Dorpen gekregen, een metafoor voor het helemaal fris, zonder vooringenomenheden en los van bestaande regels zoeken naar oplossingen voor de problemen waar de dorpen op het platteland mee worstelen.

De activiteiten tot dusver

De problemen die met Nieuwe Dorpen zouden kunnen worden aangepakt zijn verkend, waarbij tegelijkertijd eerste, nog rudimentaire, concepten zijn ontwikkeld. Verder is een kwalitatief onderzoek gedaan naar de wensen van burgers ten aanzien van wonen, leven en werken in het landelijk gebied en is een stakeholderanalyse gemaakt waarin wordt nagegaan welke partijen een rol spelen bij het onderwerp Nieuwe Dorpen. Ook is een essay geschreven over de ervaringen met het dorpsleven in en rond Wijk aan Zee en zijn drie artikelen gemaakt voor de pers.

Lopende en geplande activiteiten Inmiddels heeft de gemeente Dantumadeel in Friesland zich aangemeld om samen met InnovatieNetwerk na te gaan of een Nieuw Dorp kan helpen Dantumadeelse problemen op te lossen.

Probleemanalyse en ontwerpeisen Bureau PAU heeft op 25 juni een bijeenkomst georganiseerd met vertegenwoordigers uit het gebied. Op deze bijeenkomst is gesproken over de vraag welke problemen een Nieuw Dorp zou moeten oplossen. Verslag daarvan is beschikbaar.

Ontwerpopdracht De ontwerpeisen en probleemanalyse Dantumadeel worden voorgelegd aan drie consortia van ontwerpers en experts. Die drie consortia zijn: H+N+S landschapsarchitecten, STORRM cs (i.s.m. DLA+) en Strootman Landschapsarchitecten (i.s.m. Laagland advies).

Het verzoek aan de consortia is tweeledig:

- a. Maak een fysiek en organisatorisch ontwerp voor een Nieuw Dorp waarin een aantal van de door Dantumadeel gesignaleerde problemen in samenhang wordt opgelost;
- b. Geef aan wat dit ontwerp in meer algemene zin betekent voor de probleemstelling zoals die in paragraaf 1 van dit document is neergelegd.

Ieder consortium wordt gevraagd via een bepaalde invalshoek (aanvliegroute) de problematiek te benaderen. Die invalshoeken zijn achtereenvolgens:

- STORRM – sociale cohesie, voorzieningen en zorg
- Strootman – werkgelegenheid en economie
- H+N+S – ruimtelijke kwaliteit van het dorp en omgevingsfactoren

Het kiezen van een aanvliegroute doet niet af aan de intentie om vanuit die aanvliegroute integrale ontwerpen te maken waarbij van bovenstaande probleemvelden meerdere in het ontwerp met elkaar worden verbonden. Dit alles uiteraard in globale termen.

Ieder consortium maakt één ontwerp. De inbreng is gericht op het ondersteunen van de verbeelding van de discussianten over hoe een nieuw dorp er in fysieke en organisatorische zin, uit zou kunnen zien. Voorkomen moet echter worden dat de deelnemers de ontwerpen ervaren als een dictaat opgelegd door ontwerpers en als een inperking van hun eigen creativiteit en keuzevrijheid. Keuze tussen een van de drie ontwerpen is dan ook volstrekt niet aan de orde. Bij de nadere uitwerking gaat het zowel om de inhoud van de strategie (wat kan slim met wat gecombineerd worden) als over de organisatie ervan (hoe functioneert het in de praktijk, wie beheert, wie betaalt).

Bijlage 2

Ontwerp 'De Weelde'

Introductie

Een nieuw dorp in Dantumadeel is geen doel op zich, maar een middel om een aantal problemen in de gemeente op te lossen. Denk daarbij aan onvoldoende werkgelegenheid en woonruimte, een teruglopend voorzieningenniveau en lelijke uitbreidingen van de bestaande dorpen. Een nieuw dorp kan volgens ons het meest opleveren voor Dantumadeel als het een zo groot mogelijke economische impuls geeft en zo veel mogelijk werkgelegenheid oplevert. Daarnaast moet ervoor worden zorggedragen dat het nieuwe dorp goed past in de samenleving en in het landschap. Wij zijn ervan overtuigd dat het bouwen van een nieuw *villadorp* direct en indirect het meest oplevert voor de inwoners van Dantumadeel.

Het nieuwe villadorp

Wij stellen voor om het centrum van het dorp te situeren aan het einde van de Dwarslaan, aan De Zwemmer. Hier kunnen ongeveer 100 nieuwe woningen en appartementen worden gebouwd rond een nieuwe jachthaven. Ten noorden en ten zuiden van de Dwarslaan wordt een nieuw pad aangelegd met een laanbeplanting. Naast de

Plangebied 1926

Plangebied 2003

bestaande wegen in de noord-zuidrichting, zoals de Broeklaan en de Dammelaan, worden enkele nieuwe smalle wegen aangelegd, die allemaal een laanbeplanting krijgen.

De hoeveelheid elzensingels in het gebied is de afgelopen decennia flink verminderd. Om de landschapsstructuur te herstellen worden nieuwe singels aangelegd. Om het gebied ook goed toegankelijk te maken voor voetgangers en fietsers worden langs de nieuwe singels wandel- en fietspaden aangelegd. Hierdoor ontstaat een gevarieerd recreatielandschap met een dicht padennetwerk. In dit gebied worden ongeveer 200 kavels uitgegeven van tussen de 2000 en 5000 m², soms nog wat groter. In de buurt van de Zwemmer worden tussen de singels plassen en vijvers gemaakt, waardoor 'waterkamers' ontstaan. Iedere 'waterkamer' heeft een eiland waarop een villa wordt gebouwd. In sommige waterkamers kun je met een boot komen, andere zijn vijvers met veel waterlelies. Aan de overkant van 'De Zwemmer' wordt met financiële steun van het nieuwe dorp een deel van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) gerealiseerd. In het nieuwe dorp is ook plaats voor een golfbaan en een manege.

Wie gaan er wonen?

Steeds meer mensen in Nederland zoeken woonruimte in het buitengebied. Onderzoek heeft aangetoond dat ze daarvoor veel willen betalen. Alleen al in Noord-Nederland wonen genoeg mensen die dat kunnen. Wat het onderhavige project betreft krijgen mensen uit Dantumadeel voorrang.

Impressie: villa in waterkamer (beeldmontage)

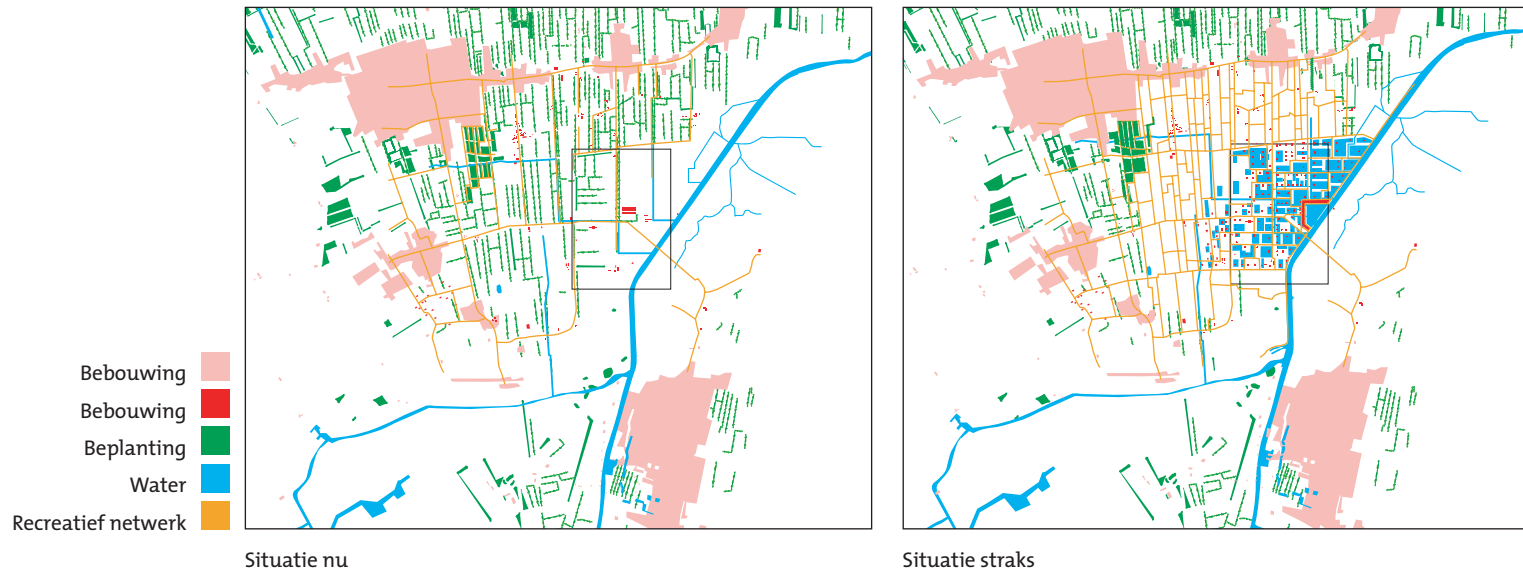
Impressie: nieuwe fietspaden langs watervilla's (beeldmontage)

Wat levert het op?

Wat levert het nieuwe dorp op voor de gemiddelde inwoner van Dantumadeel die zelf geen villa kan betalen? Veel, denken wij. Doordat alleen dure woningen worden gebouwd, is er veel ruimte voor het maken van een groen natuur- en recreatielandschap dat openbaar toegankelijk is. Dat is niet alleen aantrekkelijk voor de villabewoners, maar ook voor andere mensen uit de omgeving. Er wordt een nieuw padennetwerk aangelegd. Er komt een gezellige haven, waar je op een terrasje kunt kijken naar de voorbij varende boten en naar de zon die opkomt over de Zwagermieden. De manege en de golfbaan staan open voor iedereen. Het nieuwe dorp wordt een ontmoetingsplek, ook voor bewoners uit omliggende dorpen.

De omgeving van het nieuwe dorp kan ook een belangrijke rol spelen bij de regionale waterberging. Door de komst van het nieuwe dorp wordt het landschap mooier in plaats van lelijker. De nieuwe bewoners betalen voor het nieuwe landschap ter plekke, maar dragen ook financieel bij aan het realiseren van de EHS aan de overkant van 'De Zwemmer'. En heel belangrijk: de villa's zijn een aanvulling op het huidige woningaanbod en zorgen voor doorstroming en het vrijkomen van goedkopere woningen.

Indirect levert het villadorp ook veel op. Een hoogleraar uit Groningen heeft onderzocht dat de huidige werkloosheid het best kan worden bestreden met wat hij de 'schoonst mogelijke industrie' noemt: bevolkingsuitbreiding. Het bouwen van het nieuwe dorp en het aanleggen van het natuur- en recreatielandschap levert directe werkgelegenheid op voor bedrijven (ook de kleine) uit de regio. Een paar cijfers en feiten ter illustratie van het effect: elke drie wonin-

Bestaande waterloop tussen Prikkebosk en Johannes Dirkslaan

Bestaande noord-zuidweg (Dammelaan)

Bestaande brug over De Zwemmer

Situatie nu

Impressie: dezelfde waterloop met pad en laan (beeldmontage)

Impressie: nieuwe noord-zuidlaan (Dammelaan) (beeldmontage)

Impressie: nieuwe brug over De Zwemmer (beeldmontage)

Situatie straks

gen leveren één permanente arbeidsplaats op, 100 arbeidsplaatsen in totaal dus. Per huishouding wordt gemiddeld € 50.000,- aan gezinsinkomen uitgegeven, dat is in totaal dus € 15.000.000,-. De potentiële bewoner van de villa's is 40+ met een carrièrepatroon, waarbij het op latere leeftijd krijgen van kinderen past. Ze brengen dus waarschijnlijk 150 nieuwe leerlingen voor de basisschool mee. Extra structurele werkgelegenheid wordt geleverd door woning- en tuinonderhoud. Extra tijdelijke werkgelegenheid wordt geleverd door de bouw van de woningen. Daarnaast zullen de welvarende inwoners van het villadorp in de overige dorpen van Dantumadeel hun inkopen doen, waar de middenstand en de dienstverlening van profiteert. Ze zullen afnemers worden van nieuwe producten uit de streek. Senioren zullen om bezorgdiensten vragen. De nieuwe inwoners vergroten ook het draagvlak voor voorzieningen en het onderwijs in de regio. Deze nieuwe inwoners leveren een nieuw soort bijdrage aan het culturele en politieke leven: vraag naar andere cultuur, een nieuwe bijdrage aan de politiek, al was het alleen al uit zorg voor de nieuwe woning, en nieuwe vormen van vrijwilligerswerk (de golfclub, de zeilclub enz.). Kortom, een villadorp brengt – direct of indirect – weelde voor iedereen!

STROOTMAN LANDSCHAPSARCHITECTEN PLUS LAAGLAND'ADVIES

Bijlage 3

Ontwerp 'Klaarkamp'

Essentie

'Maak iets waar mensen elkaar kunnen ontmoeten'. 'Iets vanwaar je vogels kunt zien'. 'Iets waar je koffie kunt krijgen'. 'Iets waar ook de boeren/grondbezitters iets aan hebben'. 'Iets waar jongeren kunnen hangen'. 'Iets dat geld en werk oplevert voor de hele gemeente'. 'Iets voor ouderen'. 'Iets dat aansluit bij de oude paden'. 'Doe iets met bos'. 'En doe iets tegen de wind'. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de vele wensen die wij in Dantumadeel hebben gehoord. Daarnaast hebben we zelf ook nog een verlanglijstje. Zo denken we dat een nieuwe nederzetting alleen een succes kan worden als zij een eigen hart en identiteit krijgt. Als zij ruimte biedt aan zowel ouderen als jongeren. Als zij meer waarde oplevert voor de bestaande elf kernen in de gemeente. Als zij rekening houdt met het rijke verleden van de streek. En als zij daarnaast ook een waardevolle bijdrage levert aan het landschap.

Met deze rijke verzameling aan voorkeuren in het achterhoofd, raakten we gefascineerd door het voormalig klooster Klaarkamp. Hoewel de gebouwen zelf al generaties geleden afgebroken zijn, waren de verhalen rondom de Schiere Monniken nog rond. Bovendien gaven het klooster en haar bewoners destijds een geweldige impuls aan de ontwikkeling van het omliggende gebied. Zou de geschiedenis zich kunnen herhalen? We nemen het archeologisch waardevolle gebied als centrum voor het nieuwe dorp. Dat blijft open en wordt een centraal groen plein waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten. Er omheen komen woningen. Bijvoorbeeld moderne woudhuisjes. Klein maar betaalbaar. Of kop-hals-romp-achtige gebouwen waar wonen en werken gecombineerd kunnen worden. En een stins. Eén waar ouderen zo lang mogelijk zelfstandig thuis kunnen blijven wonen. Als nieuw herkenningspunt in het landschap. Vervolgens vullen we ook het ten zuiden van het voormalig klooster gelegen Klaarkampermeer weer met water. Aan de noordkant van het meer ontstaat ruimte voor wonen en voor recreatie en kleinschalige economische bedrijvigheid. Aan de zuidkant geven we de natuur en met name de vogels vrij spel. Onze ambitie is uiteindelijk ca 3500 mensen te huisvesten in Klaarkamp. Die mensen hebben niet alleen een dak boven hun hoofd nodig, maar ook werk en voorzieningen. Werkgelegenheid voorzien wij voorlopig vooral in de toeristische sector. Qua voorzieningen stellen we een gebouw voor waar verschillende functies gezamenlijk een onderkomen vinden. Denk aan een combinatie van zorg, onderwijs, kinderopvang, boodschappendienst en verenigingsleven.

Vertrekpunt

Centraal in ons ontwerp staat de sociale invalshoek. Meer concreet hebben we ons geconcentreerd op het begrip 'binding'. Binding met het dorp, met de grond, met de mensen, met de geschiedenis, met wonen, met werken en met de regio. We zijn gaan wandelen in Dantumadeel. En fietsen en boodschappen doen. We beklommen de Schierstins, bezochten het overdekte speelpaleis Sanjesplezier, kampeerden bij Landschapsactiviteitencentrum Botniahiem, kre-

gen een rondleiding in de Planterij, zochten naar informatie in boekhandel 'Het Vergeet mij nietje'. We lazen studies van de gemeente, beleidsstukken, leefbaarheidsonderzoeken, infrastructurele plannen. En praatten met mensen. Bij de apotheek, op het station, bij de bakker, in een bouwkeetje, op een bankje in het groen, op straat of gewoon in hun eigen voortuin. Een toerist uit Tilburg: 'De mensen zijn hier heel aardig. Heel gemoedelijk. Je kunt alleen nergens een kopje koffie krijgen. Met wat lekkers'. Drie meiden op een bankje in Damwoude: 'Het is hier zoooo saai'. Jongens aan tafel in café de Kruisweg: 'Er is hier niets. Ik zit óf thuis óf hier. Er mag ook niets. Hangen we een beetje rond bellen ze gelijk de politie. En die komt dan ook meteen'. Een voormalig kraanmachinist uit Zwaagwesteinde: 'Dit de armste gemeente van Nederland? Volgens mij is dit de rijkste. Er zit nergens meer zwart geld dan hier'. Drie aankomende popsterren uit Groningen op station Veenwouden: 'Het maakt niets uit dat hier niets is. Gezelligheid maak je zelf. We willen kunnen oefenen met de band'. Een dertienjarig meisje uit de Randstad: 'Ik word hier de hele tijd gegroet. Door allemaal mensen die ik helemaal niet ken. Ook door jongeren'. Een gemeenteambtenaar: 'Mijn hartekreet? Maak iets waar mensen elkaar ontmoeten. Over hun religies heen'. Met name dit laatste hebben we ons zeer ter harte genomen.

Uiteindelijk resulteerden deze activiteiten in meer dan 80 sociale wensen. Samengevat blijkt dat mensen graag in Dantumadeel wonen. Bewoners koesteren de rust en de ruimte, de naastenhelp en de natuur. Maar ze trekken ook weg. Op zoek naar een huis, werk, opleiding, afleiding. Naar perspectief op de toekomst. Wij willen er aan bijdragen dat mensen kunnen blijven. Vandaar onze zoektocht naar een aansprekend ontwerp voor een twaalfde dorp. Met speciale aandacht voor ouderen, starters en jongeren. En zo bijzonder dat niet alleen de nieuwe inwoners er graag willen wonen, maar ook mensen uit de omliggende dorpen er trots op zijn.

Magie van de plek

Voor een nieuw dorp is het belangrijk dat het een hart heeft. Bijvoorbeeld in de vorm van een plein of een gebouw. Maar dat is niet genoeg. Er zijn ook verhalen nodig. Het moet gaan leven. Dantumadeel is een streek waar reeds heel veel verhalen de ronde doen. Eén belangrijk element in die verhalen is het voormalig klooster Klaarkamp. De verhalen over de Schiere Monniken, hun levenswijze, hun invloed op de streek en de relatie met bewaard gebleven monumenten als de nabijgelegen kapel en de Schierstins maakten diepe indruk op ons. Eens leefde op deze plek een groot aantal mensen bij en met elkaar en vormde het klooster het centrum van waaruit het veengebied werd ontgonnen. Is het mogelijk vanuit deze locatie opnieuw een impuls te geven aan de ontwikkeling van de regio?

Het is in vele opzichten een bijzondere plek. Denk niet alleen aan het inspirerende verleden, of de vele vogels die er graag vertoeven. Maar ook aan de mogelijkheden die wij zien voor cultuur, natuurontwikkeling, hernieuwde waterlopen, woongenot en toekomstige economische activiteiten. Bovendien past het religieuze karakter van Klaarkamp goed bij de spiritualiteit van de huidige inwoners van Dantumadeel.

Archeologisch hart

Klaarkamp of Clarus Campus wordt in 1165 als eerste Cisterciënser klooster in Nederland gebouwd ². Het wordt bewoond door de Schiere Monniken. Zo genoemd vanwege de kleur van hun grijze habijt (schier = grijs). Tijdens de reformatie rond 1580 verviel het eigendom aan de Staten van Friesland en raakte het gebouw in verval. In de jaren 1858 en 1920 wordt vervolgens de terp afgegraven voor het verkrijgen van vruchtbare aarde. Onder het grasland ligt nog een schat aan historische objecten verborgen. Die willen we graag beschermen. Wellicht dat er in de toekomst immers nog activiteiten ondernomen worden om iets met deze rijkdom te doen. De archeologische vindplaats vormt ook het hart van ons ontwerp. Die laten we leeg. Op beperkte beplanting, paden of kunstwerken na, die indien gewenst, de contouren van het onderliggende klooster doen herleven. De open ruimte kan door bewoners vervolgens ingericht en gebruikt worden. Wandelen, fietsen, paard rijden, sporten, mijmeren, recreëren. Je komt er elkaar tegen. Op afspraak of gewoon spontaan. Of omdat er een evenement plaatsvindt waar mensen graag naar toe komen.

² Aldus het informatiebord aan de huidige Klaarkamperweg.

Hernieuwde natuur rondom het Klaarkampermeer

We voorzien geen *landgoed* Klaarkamp, maar een *natuurgoed* Klaarkamp. Op dit moment leven er vele vogels. Het lijkt daarom vreemd om hier te gaan bouwen. Toch zien wij juist op deze plek mogelijkheden voor het verbeteren van de leefomgeving van de vogels. Een belangrijk onderdeel van deze ambitie is het vernatten van het Klaarkampermeer. Dit levert een watermassa op die zowel vanuit economisch als vanuit ecologisch oogpunt nieuwe kansen biedt.

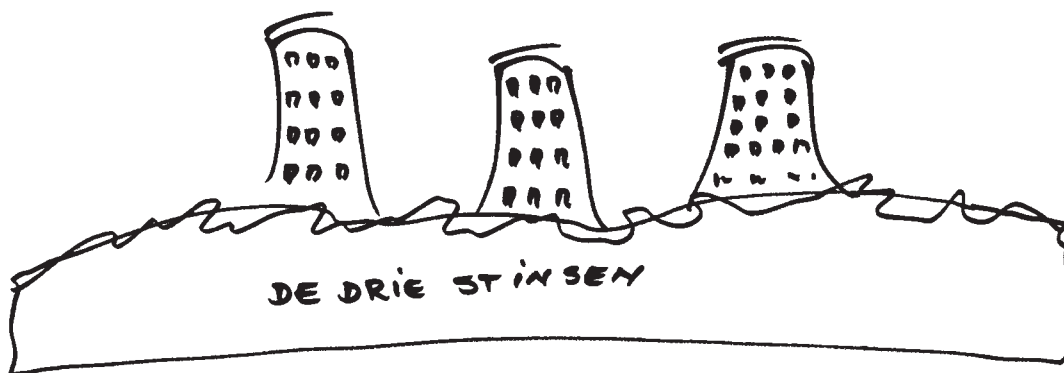
Zo willen we aan de zuidelijke zijde van het te realiseren meer de menselijke bemoeienis tot een minimum beperken. Daar krijgt de natuur de kans zich te ontwikkelen tot een ruig, moerasachtig gebied. Niet makkelijk toegankelijk voor mensen, maar des te aantrekkelijker voor vogels en andere dieren.

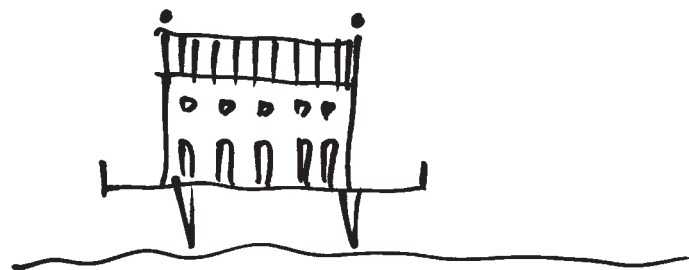
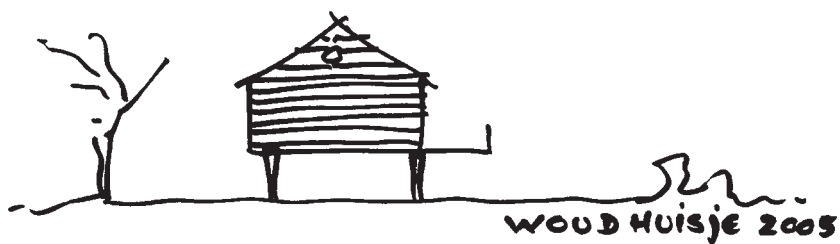
Aan de noordkant, tussen de restanten van het oude klooster en het natuurgebied in, ontstaat een spannende woonlocatie. Een deel van de opbrengst van deze bijzondere woningen wordt vervolgens gebruikt om de extra natuurontwikkeling te betalen. Daarnaast hebben de woningen *nóg* een functie. Iedereen is altijd voor natuur. Maar mensen passen hun gedrag pas daadwerkelijk aan zodra het gaat om hun directe woonomgeving. De inwoners van het nieuwe dorp zullen waarschijnlijk zeer fanatieke medestanders worden van een ieder die zich inzet voor de ontwikkeling, het beheer en behoud van het nieuw ontstane landschap.

Ouderen, starters en jongeren

Wat voor woningen komen er rondom de centrale archeologische site en aan de noordkant van het Klaarkampermeer? Wij laten ons graag inspireren door bestaande regionale typologieën. Denk aan moderne woudhuisjes, drijvende keuterijen, wellicht een enkele staete, een aantal kop-hals-romp-achtige gebouwen waar wonen en werken als vanouds gecombineerd kunnen worden en aan een eigentijdse variant van een stins. Een appartementencomplex als nieuw herkenningspunt in een landschap. Maar wel één om trots op te zijn. Net zoals je trots kunt zijn op de kerktoren.

Een belangrijke vraag is wie er straks in het nieuwe dorp willen wonen. Vooral nog richten we ons op jongeren, starters en ouderen. Fries, Hollands, gereformeerd, vrijzinnig of ongelovig, socialistisch of sociaal democratisch. Hierbij richten we ons niet op de verschillen tussen mensen, maar op de punten waarop mensen elkaar aanvullen. We denken namelijk dat ook in een tijdperk waar individualisering centraal staat, er behoefte blijft aan informele structuren. Laat ouderen of scholieren bijvoorbeeld oppassen op de kinderen van starters. Of laat mensen met een auto wat boodschappen meenemen. Biedt in ieder geval aan degenen die dat willen de ruimte een sociale structuur op te bouwen die in bestaande dorpen al zo vaak aanwezig is, maar die in een nieuw dorp vanzelf moet groeien.

Te gast in het landschap of historisch erfgoed van de toekomst

Bij het ontwerpen van concrete woningen zoeken we een goede combinatie van zogenaamde lichte en zware bouw. Een van onze doelgroepen wordt gevormd door de starters. Die trekken momenteel weg uit de regio o.a. vanwege de hoge prijzen van grond en behuizing. Eén oplossing is huizen te bouwen die 'te gast zijn in het landschap'. Lichte woningen die voor een *bepaalde* tijd op *gemeenschaps*grond kunnen staan en die vervolgens na ca. 20 jaar weer makkelijk afgebroken kunnen worden om ruimte maken voor iets anders. Andere woningen, sportvelden, natuur.

Daar tegenover staat zware bouw. Dit zijn woningen en andere gebouwen die juist gebouwd worden met een lange-termijnhoudbaarheid als uitgangspunt. Die de pretentie hebben het historisch erfgoed van de toekomst te worden. Maar die wel de flexibiliteit hebben die bij een levensloopbestendige woning hoort. In dit huis kunnen mensen zelfstandig oud worden.

De charme van een dorp is dat niet alles er is

Tijdens onze bezoeken aan Dantumadeel zijn we op een grote variëteit van wensen rondom voorzieningen gestuit. Mensen vroegen onder andere om een grote supermarkt, of juist niet, om bedrijven, maar geen bedrijventerreinen, om een zwembad, een disco, restaurantjes, om 'iets gezelligs' in het centrum, 'iets waar mensen elkaar kunnen ontmoeten', om een kanoverhuur, een middelbare school, een hangplek voor de jeugd en één voor ouderen. Zelfs een bordeel werd genoemd.

Veel van de wensen zijn tegenstrijdig met elkaar. Anderen doen geen recht aan het grote aantal voorzieningen dat reeds in Dantumadeel of directe omgeving aanwezig is. Bovendien is de charme van een dorp vaak dat niet alles er is. Je moet juist roeien met de riemen die je hebt. Nu is het makkelijk praten als er een auto voor de deur staat, je goed ter been bent, je over een Internetaansluiting beschikt of over veel geld. Toch scheppen wij liever de mogelijkheid dat mensen met elkaar in contact komen en zelf dingen organiseren, dan dat we de nabijgelegen dorpen en hun voorzieningen gaan nabouwen en daarmee gaan concurreren.

Uiteindelijk voorziet ons ontwerp niet in een supermarkt, noch in een grootschalige uitgaansgelegenheid, een bedrijventerrein, een sporthal, een ziekenhuis, of een kerk. Maar wél in een centraal gebouw waar verschillende activiteiten naast elkaar kunnen plaatsvinden. Denk aan het verenigingsleven, een babysitcentrale, een filmzaal, een boodschappendienst. Maar ook aan een faciliteit waar mensen de zorg krijgen die zij wensen, op het tijdstip en de locatie die hen het beste schikt. We weten nog niet precies hoe we het moeten noemen: gemeenschapshuis, dorps-huis, kulturhus, wijkgebouw, zorgcentrale. Na uitwerking zou het zelfs kunnen leiden tot een kleine, brede middelbare school waar overdag de pubers en 's avonds volwassenen de (klas-)lokalen bevolken.

Daarnaast willen we in het dorp bewust ruimte open laten voor het ontstaan van andere, niet van tevoren door ons gedefinieerde informele ontmoetingsplaatsen. Onder andere voor de jeugd. Ouderen klagen momenteel over overlast van jongeren. Jongeren klagen dat er in de dorpen van Dantumadeel niets mag. Graag overleggen we samen met betrokkenen hoe iets als 'ruimte voor de jeugd' dan precies ingevuld zou moeten worden.

Ten slotte reserveren we expliciet ruimte voor kleinschalige bedrijven. Nieuwe dorpen worden nooit meer de oude. We denken dan ook niet dat we een nieuwe bakker of slager van voldoende werk kunnen voorzien. Maar we verwachten wel een extra stroom toeristen en beleidsruimte voor ondernemers (zie volgende paragraaf).

Toerisme als nieuwe bron van inkomsten

Wonen op het platteland betekent ook werken op het platteland. Met het bouwen van een aantal extra woningen ben je er dus nog niet. Het dorp moet ook geld opleveren als de huizen eenmaal verkocht en gebouwd zijn. Bovendien zullen huidige grondeigenaren en buurtbewoners weinig heil zien in het verkopen van hun grond of hun uitzicht als zij er zelf niet echt wijzer van worden.

Een voor de hand liggende bron van inkomsten in deze mooie streek is het toerisme. Het moet toch mogelijk zijn om vakantiegangers op weg naar de Wadden langer vast te houden dan alleen de rit over de N365. De gemeente Dantumadeel herbergt unieke combinaties van landschapstypes. Denk aan het coulissenlandschap tussen Rinsumageest, Driesum en de Valom, het open Buitenveld tussen Rinsumageest, Broeksterwoude, Veenwouden en Roodkerk of het lager gelegen gebied tussen rondom Zwaagwesteinde.

Teneinde de bestaande mogelijkheden voor toerisme nog verder te versterken denken we onder andere aan het volgende:

- Breid de padenstructuur uit. Maak bijvoorbeeld de historische halepaden weer toegankelijk. En het oude kloosterpad;
- Gebruik ook de bestaande ruitervelden, de huidige logiesmogelijkheden in de regio en de kampioenschappen in Driessum. Bijvoorbeeld als springplank voor een aantal economische activiteiten rondom paarden. Laat de routes in de Noordelijke Friese Wouden langs het nieuwe dorp lopen en koppel daaraan bedrijvigheid als managen, stallen, zomerkampen, traditionele begrafenissen, het fokken van Friese paarden, een uitspanning voor de passanten. Het Friese paard als middelpunt voor een heel 'paardendorp';
- Maak beter gebruik van de mogelijkheden die het water biedt. Ruimte voor de Murk en vernatting van het Klaarkampermeer leveren behalve natuur en een mooie woonomgeving ook nieuwe waterwegen op. Inclusief een verbinding met de Dokkumer Ee (en de elfstedentocht). Houdt de pleziervaart vast in de gemeente.

Bijvoorbeeld door een kleine haven aan te leggen aan de noordkant van Klaarkamp. Waar tegelijkertijd ook bewoonde historische Friese zeilschepen onderdak kunnen vinden;

- Cluster bedrijven. Dus een camping én een manege én een kanoverhuur én een fietsservice én een terras met lekkernijen én een oudheidskamer én een internetcafé én een herberg etc.;
- Geef pioniers daarnaast de ruimte om zelf met initiatieven te komen. Zorg ervoor dat huidige eigenaren en bewoners van het gebied een alternatief perspectief op welvaart hebben. Geef mensen de mogelijkheid lege stallen om te bouwen tot feestruimte of woonruimte of kinderopvang of kantoorruimte of iets anders dat geld opbrengt;
- Maak gebruik van de nabijheid van Dokkum. Niet iedereen die in het nieuwe dorp gaat wonen hoeft er te werken. Je kunt makkelijk (met de fiets) vanuit het nieuwe dorp naar Dokkum om te werken. En andersom. Maak gebruik van de toeristische aantrekkingskracht van Dokkum om bezoekers ook een dag naar Dantumadeel te laten komen.

Het dorp als energiebron

Het nieuwe dorp als toeristische trekpleister, als natuurgebied, als voorbeeld van hoe het ook kan. Onze ambitie is een dorp te realiseren dat inspiratie biedt. Aan bewoners. Aan inwoners van naburige gemeenten. Aan beleidsmakers. Aan ondernemers. Aan kunstenaars. Aan architecten. Aan historici. Aan projectontwikkelaars. Aan bestuurders van andere regio's die naar bijzondere oplossingen zoeken.

Inspiratie. Maar ook energie. Figuurlijk: energie om ruimte te creëren voor ontwikkelingen in het landelijk gebied. Om naar nieuwe wegen te zoeken en welvaart in de regio te brengen. Om een nieuwe balans te vinden tussen nostalgie en modernisme. Maar ook letterlijk: het nieuwe dorp als bron van milieuvriendelijke energie. Denk aan windmolens, zonnepanelen en andere vormen van schone energie, geïntegreerd in het ontwerp van het dorp.

Bij een bijzonder dorp hoort een bijzonder proces en ruimte voor avontuur

Ten slotte nog iets over het proces: Eén van de dingen die ons is opgevallen tijdens onze bezoeken aan Dantumadeel, zijn de verhalen over zelfbouw. Groepen mensen die samen een huis bouwen. Eerst voor de een, en als het klaar is, op naar de ander. Wij zouden deze werkwijze ook willen koesteren in het nieuwe dorp. Laat mensen zelf hun woning neerzetten. Samen bouwen is onderdeel van de verhalen die het nieuwe dorp leven inblazen. Daarnaast willen we nogmaals pleiten voor ruimte voor avontuur. Laten we niet het hele dorp gelijk voltooien, maar een goed masterplan maken dat voorziet in de bouw van ongeveer 75 woningen per jaar. In kleine, afgeronde wijken. Met ruimte voor nieuwe ontwikkelingen. Misschien ontstaat er wel behoefte aan een kerk. Of een kaatsbaan. Of een disco. Of een stuk land waar

kinderen gewoon een hut kunnen bouwen. Of twee. En laat juist de bewoners bepalen wat er met de diverse open ruimtes zou moeten gebeuren. Na ca. 30 jaar staat er dan een volwaardig dorp. Mét sterke verhalen, mét een gemeenschappelijke geschiedenis, mét een sterke eigen identiteit, mét bedrijvigheid en mét perspectief op de toekomst.

Een aansprekend ontwerp als inspirerend startpunt

Wij stellen een heleboel voor in ons ontwerp: een centraal park boven een archeologische site, het vernatten van het Klaarkampermeer en het open graven van de Murk. Verder het bouwen van huizen en appartementen voor jongeren en ouderen, Dantumadelers en 'vreemdelingen', in de vorm van moderne woudhuisjes, stinsen, staetes en kop-hals-romp-boerderijen. Deze worden gesitueerd aan het water en midden in de natuur, met ruimte voor natuurontwikkeling en verruiging van het landschap aan de zuidkant van het meer. We willen formele en informele ontmoetingsplaatsen creëren. Ervoor zorgen dat nieuwe bewoners hun zelfstandigheid kunnen koesteren en tegelijkertijd gezamenlijke activiteiten kunnen uitvoeren. Ouderen en jongeren met elkaar in contact brengen. Ruimte realiseren voor meer toerisme, meer kleinschalige economische bedrijvigheid, meer ruimte voor eigen initiatief. En minder beleidsmatige hindernissen.

Maar zitten huidige Dantumadelers daar wel op te wachten? Hoewel we geprobeerd hebben goed te luisteren, hebben we lang niet alles gehoord. We blijven tenslotte bezoekers en geen bewoners. We hebben ons verdiept in de historie van de streek, maar hebben weinig inzicht in de recente geschiedenis. Zo hadden we bijvoorbeeld geen tijd om ons te verdiepen in de thema's voor de laatste gemeenteraadsverkiezingen, of in de discussie rondom het sluiten van het dorpshuis in Damwoude, of in de commotie rondom de herinrichting van de N365.

Wij zien ons ontwerp dan ook vooral als eerste stap. Als middel om een stevige discussie te voeden en een goed proces te starten met bewoners. Wij gaan ervan uit dat ons huidige ontwerp uiteindelijk in de prullenbak verdwijnt, maar dat er een nieuw ontwerp voor in de plaats komt waar de inwoners van Dantumadeel wél op zitten te wachten. Wellicht zitten er elementen van ons eerste plan in het definitieve ontwerp. Misschien ook helemaal niet. Als het maar een ontwerp wordt waar mensen enthousiast over zijn.

Bijlage 4

Ontwerp 'Nieuw Damwoude'

Bij de planvorming voor de ontwikkeling van een nieuw dorp in de gemeente Dantumadeel integreert H+N+S Landschapsarchitecten verschillende (landschappelijke) opgaven. Er wordt niet alleen nagedacht over een ontwerp voor een nieuw dorp, maar ook over de transformatie van het landelijk gebied, waarin (sub)urbanisatie een belangrijke rol gaat spelen. Op een aantal problemen, die momenteel aan de orde zijn of te verwachten zijn in Dantumadeel, kan dit plan een antwoord geven.

- 'Witte schimmel'

Door het realiseren van een nieuw dorp zal tegelijkertijd het landschap een impuls krijgen (water, elzensingels, toegankelijkheid). Daarmee krijgt het nieuwe dorp vanzelfsprekend een goede landschappelijke inpassing en zullen de 'witte schimmel'-wijkjes tot het verleden behoren. Ook bestaande voorbeelden van landschappelijk slecht ingepaste uitbreidingswijken (bijv. noordrand Veenwouden) krijgen in dit plan een goede afronding door de koppeling met het waternetwerk.

- Ruimte voor tijdelijke berging van water

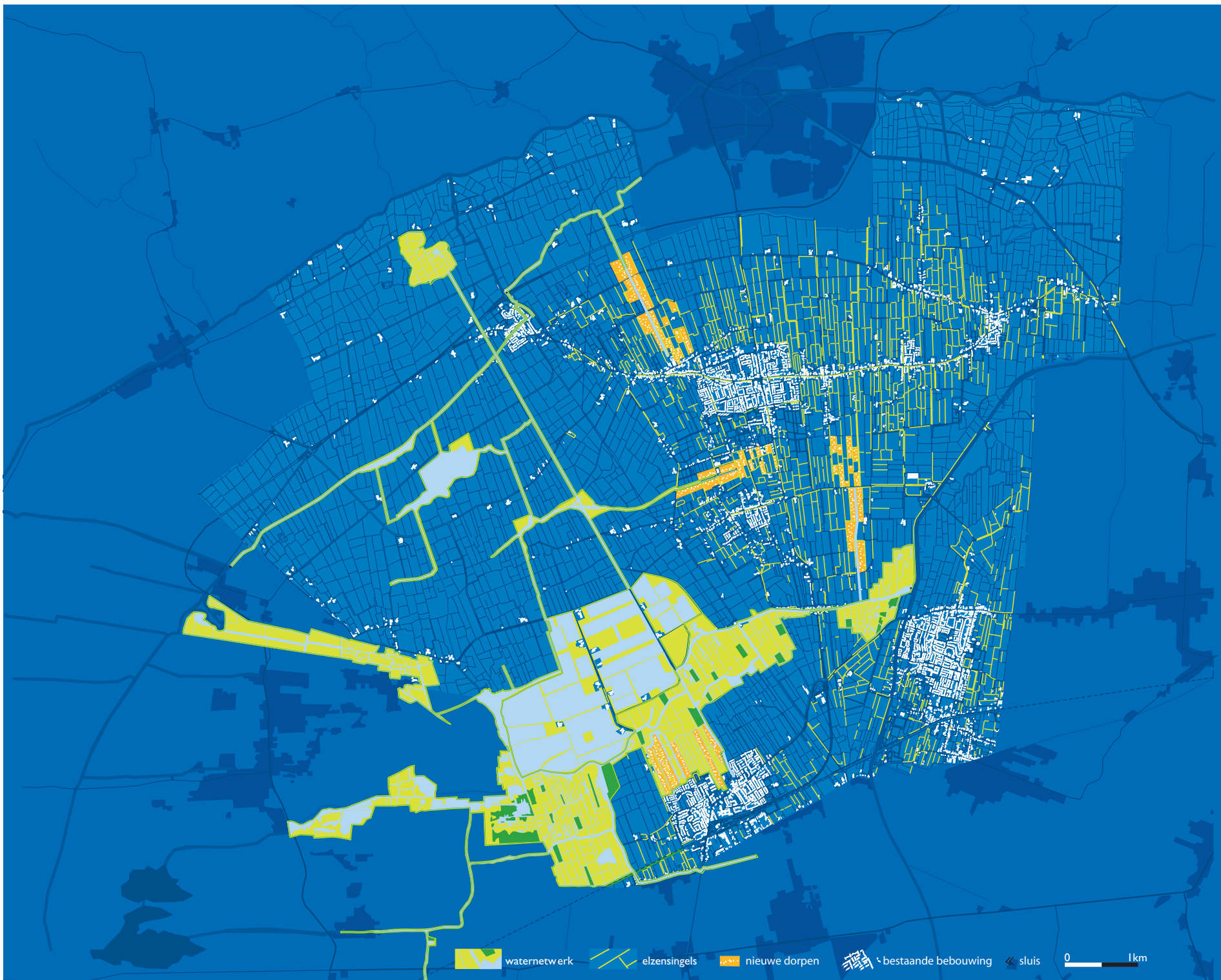
In het plan wordt ruimte gereserveerd voor de tijdelijke berging van regen- en oppervlaktewater. Het wateroppervlak van ca. 1000 ha. is voldoende om de helft van de wateropgave, waar noordoost Friesland tot 2100 voor staat, op te lossen. Omdat tegelijkertijd een deel van de Ecologische Hoofdstructuur in dit waterrijke gebied tot stand kan komen en er aantrekkelijke woonmilieus ontstaan, ligt het voor de hand een bondgenootschap te sluiten met de verschillende partners om dit deel van het plan te realiseren.

- Veranderende rol van de landbouw

De langzame transformatie van een agrarisch landschap naar een woonlandschap moet een oplossing bieden voor de afnemende rol van de landbouw bij het in stand houden van het landschap. In het toekomstige landschap zullen zowel de boeren als de nieuwe bewoners verantwoordelijk zijn voor het beheer.

- Wegtrekkende jongeren

Door in het nieuwe dorp een substantieel deel van de kavels te reserveren voor starters en doorstromers uit de bestaande dorpen wordt hen de mogelijkheid geboden om in het gebied te blijven wonen. Bovendien zal de omvorming naar een woon- en recreatielandschap ook een economische impuls geven door de werkgelegenheid die dit met zich meebrengt. Niet in de laatste plaats omdat de bouw van het nieuwe dorp in handen kan blijven van de bouwbedrijven in het gebied.

De verschillende landschapstypen van Dantumadeel

Nivellering van het landschap, geïllustreerd door de afname van elzensingels tussen 1900 en 2000 in de omgeving van Damwoude

Afname van de toegankelijkheid van het landschap, geïllustreerd door de afname van wegen en paden tussen 1900 en 2000 in de omgeving van Damwoude

- **Minder hecht sociaal leven**
Het is een feit dat in de huidige samenleving minder tijd is voor een hecht sociaal leven. Vooral tweeverdieners met weinig vrije tijd zijn hiervan de oorzaak. In dit plan zetten we dan ook niet in op het vergroten van de sociale cohesie door het opnemen van voorzieningen als een dorps huis of verenigingsgebouw. Collectiviteit is de belangrijkste sociale component van dit plan. Dit komt tot uitdrukking in het gezamenlijke beheer van de Markegronden in de Wouden, de collectieve verantwoordelijkheid voor de recreatieve voorzieningen aan het water-netwerk en de op te richten stichting waarin de direct betrokkenen zitting hebben en die een belangrijke rol heeft bij de realisatie van het nieuwe dorp.
- **Afnemend draagvlak voor bestaande voorzieningen**
Door nieuwe bewoners en recreanten zal het draagvlak van de bestaande voorzieningen worden vergroot en daardoor meer levensvatbaar worden. Uitgangspunt is dan ook dat in het nieuwe dorp alleen voorzieningen worden toegevoegd die nog niet aanwezig zijn in de bestaande dorpen. Vooral recreatieve voorzieningen, zoals fiets- en botenverhuur, terras etc. zijn gepland.

Leesbaar en beleefbaar landschap

Het landschap van Dantumadeel kan worden onderverdeeld in drie verschillende typen: 'de Wouden' op de zandgrond, het open veenontginningslandschap op de laagste gronden en het terpenlandschap aan de noordkant van de gemeente. Door schaalvergroting in de landbouw en door relatief grote dorpsuitbreidingen in de afgelopen decennia is echter het verschil tussen deze landschapstypen sterk afgenomen. Het landschap is minder leesbaar geworden. Niet alleen de leesbaarheid, maar ook is de beleving van het landschap sterk verminderd omdat het platteland minder toegankelijk, minder doordringbaar is geworden. Ook dit heeft vooral te maken met de schaalvergroting. Onze inzet is om de leesbaarheid en de beleefbaarheid weer te vergroten.

Waternetwerk

In het lage veenontginningsgebied liggen de meest geschikte locaties voor de tijdelijke berging van regen- en oppervlaktewater. We stellen voor de bergingslocaties naast de bestaande natuurgebieden te situeren. Dit levert een aantal voordelen op: de natste en minst rendabele landbouwgronden worden uit productie genomen, verdroging van de natuurgebieden wordt tegengegaan en een deel van de Ecologische Hoofdstructuur wordt hiermee gerealiseerd. Dit plassenengebied wordt gekoppeld aan bestaande waterlopen op hetzelfde waterpeilniveau. Door een aantal nieuwe en voormalige (delen van) waterlopen aan te leggen wordt het netwerk sluitend gemaakt en ontstaat een aantrekkelijk recreatie- en natuurgebied. Een verstilde, geïsoleerde waterwereld met rietmoerassen en moerasbossen, die alleen toegankelijk is voor kano's, roei- en fluisterboten en die door zijn eigen kwaliteit geen concurrentie vormt voor het Friese Merengebied, maar hier juist iets aan toevoegt.

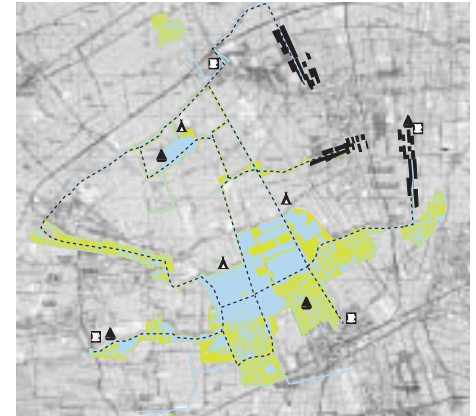
Door oude opvaarten nieuw leven in te blazen ontstaat een relatie tussen het waternetwerk en de bestaande dorpen. Gelegen op de grens tussen de natte lage gebieden en de drogere zandgronden vormen de nieuwe dorpen een geschikte woonlocatie: aan het water, met het bestaande dorp binnen handbereik.

Woudwonen

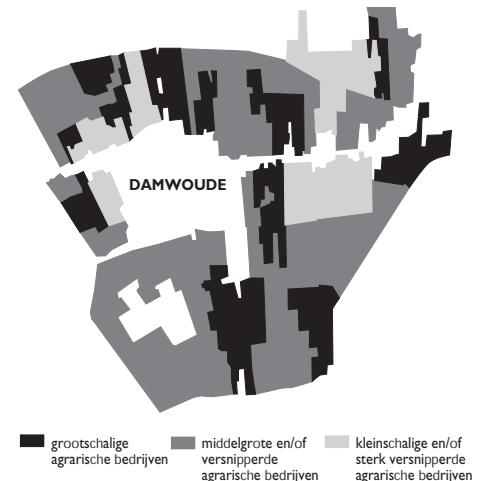
In de Wouden, het noordelijkste zandgebied van Nederland, is de toekomst van de landbouw het meest onzeker. Dit kleinschalige, besloten landschap kent verreweg de kleinste agrarische bedrijven van Dantumadeel en biedt vanwege de vele elzensingels maar mondjesmaat mogelijkheden voor schaalvergroting. Hier zetten we in op een langzame, pleksgewijze transformatie naar een agrarisch woonlandschap, maar wel op een dusdanige manier dat leesbaarheid en beleefbaarheid van het landschap vergroot worden.

Waar in de toekomst gewoond gaat worden zullen elzensingels verbreed, verbeterd en herplant worden. Deze zullen daardoor ruimtelijk expressiever en ecologisch interessanter worden. Ook de toegankelijkheid wordt sterk vergroot, door de openstelling van alle nieuw aan te leggen paden voor fietsers, voetgangers en ruiters.

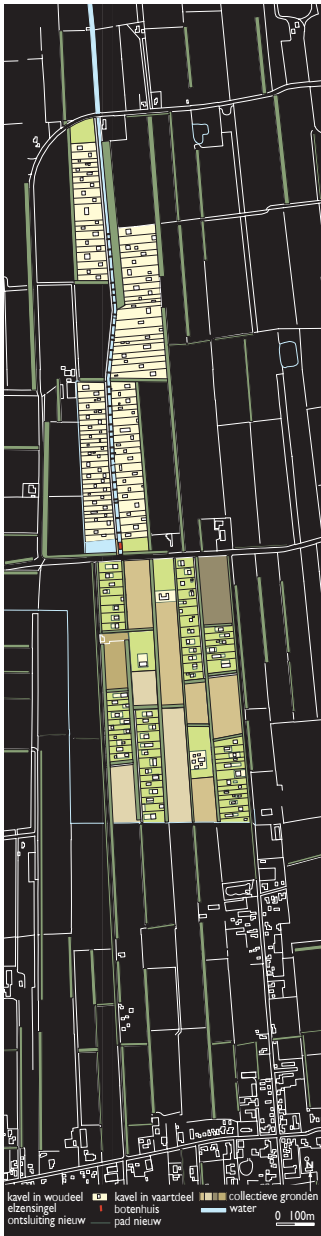
Wellicht zou het hele woudengebied in de verre toekomst geschikt zijn voor omvorming. Op kortere termijn spelen vooral gebieden met fulltime bedrijven die relatief klein zijn een rol. Binnen deze gebieden zijn een drietal locaties aangemerkt als proeflocatie, namelijk daar waar de opvaarten uit het waternetwerk in de wouden eindigen. Zij zouden een 'status aparte' binnen het ruimtelijke-orderingsbeleid moeten krijgen, om deze vorm van bewoning in het buitengebied mogelijk te maken.

Lengte van de vaarroutes en aantal voorzieningen geven een indicatie van het recreatieve belang van het nieuwe waterrijk in Dantumadeel

Globale onderverdeling in categorieën met verschillende bedrijfsgroottes

Hoe ziet het nieuwe dorp er uit?

Het hart van het nieuwe dorp is gelegen aan het einde van de opvaart en wordt gevormd door een kleine haven voor kano's, roei- en fluisterboten. In een gebouw met het uiterlijk van een botenhuis worden de boten verhuurd en bevindt zich een kleine werf. Ook fietsen zijn hier te huur, en een klein restaurant, terras en theetuin maken het een aangename plek om te verpozen. Een klein recreatief centrum in een klein dorp.

Wie via het water het dorp binnenvaart ziet aan weerszijden huizen in grote, lommerrijke tuinen. Hoe dichterbij de haven, des te meer besloten wordt het landschap vanwege de elzensingels op de achtergrond. Omdat de weg aan één zijde van het water ligt moeten, voordat het haventje in zicht komt, de vele bruggetjes die de huizen aan de overkant ontsluiten, eerst gepasseerd worden. Maar na een boottocht door een stil en wijds moeras- en waterlandschap is dit dorpse en drukkere traject een prettige afwisseling.

Aan de overkant van het haventje wordt het gebied nog kleinschaliger. Dichte elzensingels vormen een landschap van kleine open ruimtes als kamertjes. Soms staan een aantal huizen verspreid over een door beplanting omsloten perceel, soms ligt er een weiland of een boomgaard. Dit zijn de collectieve gronden die de bewoners met elkaar (laten) beheren. Ook is een nieuwe staete gesitueerd in dit gebied en staan er incidenteel groepjes woningen dicht bij elkaar op een erf in een grotere open ruimte. Smalle wegen en kleine paden zorgen voor een goed toegankelijk netwerk voor fietsers, wandelaars en ruiters. Hier is een kleinschalig mozaïeklandschap ontstaan waarin gewoond en soms (nog) geboerd wordt. Wellicht blijft een deel van de grond in agrarische handen, wordt het door de nieuwe bewoners aan de boeren verpacht of starten ze zelf gezamenlijk een boerenbedrijf. Maar het is ook mogelijk dat delen van de collectieve gronden worden aangeplant als boomgaard of bos.

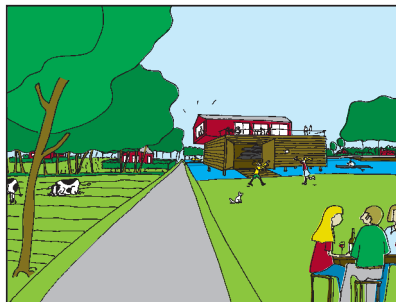
Het nieuwe dorp op de kaart.

Ruimte en rust, maar toch een 'bakker op de hoek'.

Het nieuwe dorp zal een duidelijke relatie hebben met de bestaande dorpen. Het wil hieraan iets toevoegen in plaats van 'meer van hetzelfde' te realiseren, zowel als het gaat om het wonen als om de voorzieningen. Een vorm van symbiose dus, in plaats van concurrentie. In feite fungeren de bestaande dorpen als een kiem waarop het nieuwe dorp wordt geënt.

In het nieuwe dorp zal ruimte zijn voor zowel bewoners uit de bestaande dorpen als voor bewoners 'van buiten'. De eerste categorie bestaat uit starters en doorstromers, die momenteel uit de gemeente vertrekken wegens gebrek aan woonruimte. De tweede categorie spreekt een groep geïnteresseerden aan die uit andere delen van Friesland komt en zelfs uit andere delen van Nederland. Er zullen alleen grote kavels, minimaal 1000m², uitgegeven worden om genoeg 'luchtigheid' in het landschap te houden. De belangrijkste referenties hierbij zijn de heideontginningsdorpen in de gemeente, Zwaagwesteinde en Broeksterwoude. Ook bij de realisatie refereert het nieuwe dorp aan de ontstaansgeschiedenis van deze dorpen: zelf een huis (laten) bouwen op een vrije kavel zal gestimuleerd worden, projectmatige ontwikkeling zal niet of nauwelijks voorkomen.

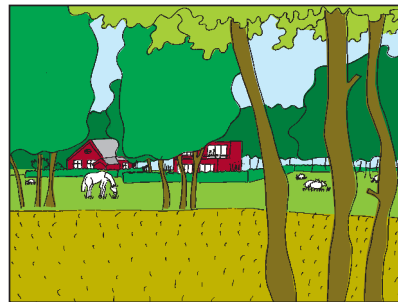
De bewoners zullen gebruik gaan maken van de voorzieningen in de bestaande dorpen. Scholen, winkels en sportverenigingen zijn kwetsbaar en dreigen nu soms te verdwijnen. Door de toename van het aantal bewoners zal deze voorzieningen nieuw leven ingeblazen worden. In het nieuwe dorp zullen alleen voorzieningen gerealiseerd worden die iets toevoegen, bijvoorbeeld eerdergenoemd 'botenhuis' met verschillende recreatieve functies. Vanwege de enorme uitbreiding van het paden- en waternetwerk zal hier een duidelijke vraag naar zijn.

Impressie botenhuis

Impressie de vaart

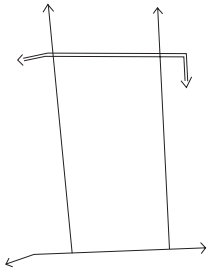
Impressie woudwonen

Verkavelingsstrategie

Situering

Wellicht zou het hele woudengebied in de verre toekomst geschikt zijn voor omvorming, op kortere termijn spelen vooral gebieden met full-time bedrijven die relatief klein en/of versnipperd zijn een rol. Binnen deze gebieden zijn een drietal locaties aangemerkt als proeflocatie, namelijk daar waar de opvaarten uit het waternetwerk in de wouden eindigen. Zij zouden een 'status aparte' binnen het ruimtelijke-orderingsbeleid moeten krijgen, om deze vorm van bewoning in het buitengebied mogelijk te maken.

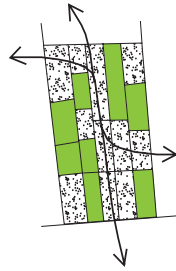
Begrenzing locatie

De proeflocatie is gelegen in een gebied dat nu nog in agrarische handen is. Het vormt een logische eenheid die begrensd wordt door bestaande wegen en/of waterlopen.

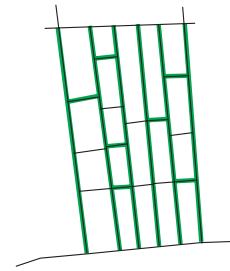
Ontwikkelingseenheden

Het perceel (volgens de belijning op de topografische kaart), is de ontwikkelingseenheid. Deze percelen hebben veelal de maat van de vroegere 'kamertjes' die begrensd werden door elzensingels. Tegelijkertijd met de ontwikkeling van één perceel tot woonkavels, wordt een tweede perceel uitgegeven als 'agrarisch' gebied, in collectief eigendom van de bewoners. De verdeling is 50% privé, 50% collectief.

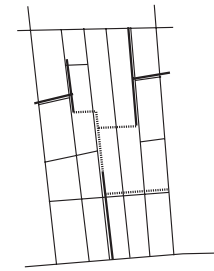
Openheid

De te ontwikkelen gebieden zullen beslotener worden dan in de huidige situatie. Om toch een bepaalde mate van openheid in het landschap te garanderen wordt de eis gesteld dat zowel in lengterichting als in dwarsrichting een aaneengesloten open ruimte blijft bestaan. Dit heeft tevens een agrarische en ecologische functie.

Elzensingels

De elzensingels in de lengterichting worden (her)aangeplant, verdicht en verbreed. In de dwarsrichting zal minimaal aan één zijde van een perceel met woonkavels een nieuwe elzensingel worden aangeplant, waardoor de voormalige 'kamertjesstructuur' weer terugkomt.

Paden / wegen

Aan te leggen paden of weggetjes die noodzakelijk zijn voor de ontsluiting van de woonkavels zullen altijd openbaar toegankelijk zijn voor langzaam verkeer. Door deze (doodlopende) paden door te koppelen kan een uitgebreid recreatief netwerk ontstaan. Derden (bijv. Recreatieschap) kunnen een rol spelen bij de aanleg en het onderhoud van deze delen van het netwerk.

Markegronden en Marrekrite

Een belangrijk sociaal aspect van het nieuwe dorp is gelegen in het feit dat de nieuwe bewoners een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben voor het landschap. In de wouden verenigen de bewoners en belanghebbenden zich in een stichting die zorg draagt voor de aankoop, aanleg en beheer van collectieve gronden ('Markegronden'). In het deel van het dorp dat is gelegen aan de opvaart wordt de verantwoordelijkheid van het landschap op een andere manier ingevuld. Bewoners leggen collectief een aantal voorzieningen aan die het waternetwerk recreatief aantrekkelijker maken (aanleg- en overstapplaatsen, steigers, picknickplaatsen etc.) en onderhouden deze. Zij verkrijgen daarmee ook het recht om deze te mogen uitbaten ('Marrekrite').

Realisatie en beheer

In een plattelandsgemeente als Dantumadeel met veel kleine dorpen en gehuchten is het van belang dat het dorp stapsgewijs groeit. Een trage ontwikkeling in kleine stappen zorgt voor een vanzelfsprekende opname van het nieuwe dorp in het landschap en in de gemeente. De huidige grondeigenaren spelen een belangrijke rol bij de realisatie. De investeringen worden gedaan door actoren uit het gebied, in plaats van door grote projectontwikkelaars, en ook de opbrengsten zullen aan hen ten goede komen.

Om vooral het 'wouddeel' van het dorp op deze manier te kunnen ontwikkelen zal een gemeenschappelijke organisatie opgericht moeten worden met een stichtingsstructuur. Deze stichting krijgt een 'parkmanagementachtige' rol, zoals tegenwoordig gebruikelijk is bij bedrijventerreinen. Zij realiseert en beheert de collectieve ruimte en speelt o.a. een rol bij groeitempo, 'welstand', kennisuitwisseling, (door)verkoop en verhouding autochtoon-import.

Grondeigenaren, nieuwe bewoners en bouwers uit het gebied zullen zitting nemen in deze stichting. Er zijn echter deelnemers met een lange-termijnvisie noodzakelijk (bijv. gemeente, Rabobank, wellicht ministerie van LNV).

Het ontwikkelen van het dorp in kleine stappen is ook belangrijk om op korte termijn (tot 2010) een voorbeeld te kunnen bieden dat kan verleiden en dat perspectieven laat zien. Een groot deel van het dorp langs het water en langs het haventje en één of enkele markante plekken in het 'wouddeel' zullen om die reden in deze eerste fase gerealiseerd worden.

Er is voor het dorp geen dichtgetimmerd stedenbouwkundig plan opgesteld, maar een verkavelingsstrategie op het niveau van het dorp en een set van regels op het niveau van de kavel. In de verkavelingsstrategie worden ontwikkelingseenheid, gemeenschappelijkheid, openheid / beslotenheid en toegankelijkheid geregeld. De regels op kavelniveau leggen vooral de landelijkheid vast, onder andere door hun minimale maat van 1000m².

Ontwikkeling van het dorp in kleine stappen: fase 1, 3 en 6.

Bijlage 5

Deelnemerslijst

Abrahamse, J.	<i>Noorderbreedte</i>	Gils, L.A.F.M. van	<i>Stoas</i>
Andriessen, F.H.J.J.	<i>Bestuur InnovatieNetwerk</i>	Groot Kormelink, L.	<i>VROM-DGR</i>
Aponno-Kootstra, C.	<i>ETC</i>	Havemout, G.	<i>Grontmij Friesland</i>
Assen, S. van	<i>Kaap 3</i>	Havinga, H.	<i>Dienst Landelijk Gebied</i>
Baan, C.	<i>Plattelandsprojecten</i>	Hauptmeijer, W.	<i>Hauptmeijer Verkeer</i>
Bandstra, Y.	<i>Provincie Fryslân</i>	Heins, S.H.	<i>Universiteit Utrecht</i>
Bebber, G. van	<i>Architecten Alliantie</i>	Hermesen, .	<i>Landelijke Vereniging Kleine Kernen</i>
Bergen, J. van	<i>Management Effective Concepts</i>	Hillebrand, J.H.A.	<i>InnovatieNetwerk</i>
Bits, J.A.	<i>BouwNed</i>	Hoekstra, F.	<i>Provincie Overijssel</i>
Bosma, N.J.	<i>LNv-GRR</i>	Hofer, A.	<i>Gemeente Dantumadeel</i>
Bottenberg, A.A.M.	<i>Gemeente Deventer</i>	Hübens, P.G.M.	<i>InnovatieNetwerk</i>
Brink, L.	<i>KAW Architecten & Advies</i>	Hulshof, C.W.M.	<i>InnovatieNetwerk</i>
Broekhuizen, R.E. van	<i>Wageningen UR</i>	Jókövi, E.M.	<i>Ruimtelijk Planbureau</i>
Brouwer, A.	<i>Ruimtelijk Planbureau</i>	Jong, A.L. de	<i>VROM-DGR</i>
Cieremans, C.J.A.		Kaas, D.	<i>Gemeente Bunnik</i>
Dantuma, J.	<i>Gemeente Dantumadeel</i>	Kisjes, L.	<i>Cultural Villages of Europe</i>
Deelen, F.	<i>Powerboat</i>	Kleine, J.	<i>PAU Bureau voor Advies en Uitvoering</i>
Dekker, G.	<i>D en K Tekst en Vorm</i>	Klijnsma, V.G.	<i>Provincie Overijssel</i>
Dekker, G.	<i>Ecorys Nederland BV</i>	Klompe, M.	<i>Provincie Overijssel</i>
Dubbeling, M.	<i>Kuiper Compagnons</i>	Koedijker, B.	
Eisma, C.J.	<i>Wellantcollege</i>	Kok-Hendriks, E.	<i>Ellen Kok Consult</i>
Ettema, A.J.	<i>Ministerie LNv, Directie Noord</i>	Koster, E.	<i>Gemeente Dantumadeel</i>
Fokkens, B.	<i>Ministerie van Binnenlandse Zaken</i>	Kremers, J.	<i>Bestuur InnovatieNetwerk</i>
Fonk, G.	<i>InnovatieNetwerk</i>	Kuijter, O.C.H. de	<i>KDO Advies</i>
Giesen, C.	<i>Psychologische Projecten</i>		

Laan-Meijer, E. van de	<i>Noord Peil landschaps-architecten</i>
Londo, M.	<i>KDO Advies</i>
Loog, B.	<i>Stoas – Bureau Arbeidsmarktonderzoek</i>
Lylkema, L.L.	<i>Gemeente Achtkarspelen</i>
Niewerth-Matzer, J.J.M.	<i>CREON Advies</i>
Orriëns, M.	<i>Nestas Communicatie</i>
Pálsdottir, J.L.	<i>Ruimtelijk Planbureau</i>
Putter, L. de	<i>Architecten Alliantie</i>
Renkema, J.P.T.	<i>ANWB</i>
Ruyzenaars, P.	<i>Strootman bnt</i>
Schröder, J.	<i>H+N+S Landschapsarchitecten</i>
Sonneveld, M.	<i>OKON</i>
Staveren, A. van	<i>SIOO</i>
Swinkels, L.	<i>CAWP</i>
Tankink, M.	<i>KAW Architecten</i>
Uyterlinde, M.	<i>Architecten Cie.</i>
Veenstra, J.	<i>BouwNed</i>
Veldboom, B.	<i>Provincie Overijssel</i>
Vincken, M.	<i>Gemeente Apeldoorn</i>
Vollaard, P.J.	<i>Hogeschool Zeeland</i>
Vos, G.	<i>InnovatieNetwerk</i>
Wagenaar, I.	<i>Afûk/ Stipepunt Frysk</i>
Wegstapel, J.	<i>Laagland'advies</i>
Weperen, J.R. van	<i>Grontmij Friesland</i>
Westerbeek, E.	<i>In Spirit</i>

Bijlage 6

Publicatielijst

Deze publicatie maakt onderdeel uit van een serie over het onderwerp Nieuwe Dorpen. Contactpersonen voor dit onderwerp zijn ir. N.J. Beun en dr. J.H.A. Hillebrand.

In deze serie zijn verschenen:

- *Nieuwe dorpen – een eerste verkenning van problemen en kansen*
STORRM CS en DLA+ landscape architects – juni 2003 – rapport 03.2.042, ISBN 90-5059-184-1
- *Nieuwe dorpen – analyse van partijen en processen*
STORRM CS en Actors Procesmanagement – juni 2003 - rapport 03.2.043, ISBN 90-5059-185-X
- *Nieuwe Dorpen - verslag expertmeeting*
STORRM CS - juni 2003 - rapport 03.2.040, ISBN 90-5059-187-6
- *Nieuwe dorpen – kwalitatief onderzoek naar de meningen van burgers*
Motivaction – juni 2003 – rapport 03.2.041, ISBN 90-5059-186-8
- *Nieuwe dorpen – eerste verkenning van hun sociale vitaliteit*
B. Kisjes en dr. C.W.M. Giesen – juni 2003 - rapport 03.2.032, ISBN 90-5059-176-0
- *Nieuwe Dorpen – een essay over sociale samenhang*
NIZW en de Architecten Cie. Research & Development – juni 2003 – rapport 03.2.052, ISBN 90-5059-199-x

Voor nadere informatie zie ook de volgende artikelen in de pers:

- *Nieuwe dorpen, nieuwe kansen* - Algemeen Dagblad - dinsdag 17 december 2002.
- *Woonwijk is meer dan gedrocht om te slapen* - Trouw - vrijdag 27 december 2002.
- *Nieuwe dorpen, nieuwe kansen?* - Werkplaats voor de Leefomgeving - juli 2003.
- *Buiten bouwen is meer dan mooi stenen stapelen*, Nico Beun en Hans Hillebrand - Trouw - 14 februari 2004.

Deze artikelen en de publicaties zijn ook te vinden op de internetsite van InnovatieNetwerk www.agro.nl/innovatienetwerk

Tevens verwijzen wij u graag naar:

- het programma *De andere wereld van zondagochtend* - IKON, radiuitzending, 12 oktober 2003, te beluisteren op www.omroep.nl/ikon
- *Twee Vandaag* - TROS, TV uitzending, 17 februari 2004, www.tweevandaag.nl
- *Eén op de middag* - KRO, radiuitzending, 26 februari 2004
- *Hart van Nederland* - SBS-6, TV uitzending, 2 maart 2004

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Postbus 20401

2500 EK Den Haag

tel.: 070 378 56 53

internet: <http://www.agro.nl/innovatienetwerk/>